

ZBIÓR
ARTYKUŁÓW NAUKOWYCH

PRIORYTETOWE
OBSZARY NAUKI

Zakopane

29.11.2015 - 30.11.2015

№6

СБОРНИК
НАУЧНЫХ СТАТЕЙ

ПРИОРИТЕТНЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ НАУКИ

Закопане

29.11.2015 - 30.11.2015

№6

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082

B.B.C. 94

Z 40

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Druk i oprawa: Sp. z o.o. «Diamond trading tour»

Adres wydawcy i redakcji: 00-728 Warszawa, ul. S. Kierbedzia, 4 lok.103

e-mail: info@conferenc.pl

Cena (zl.): bezpłatnie

Zbiór raportów naukowych.

Z 40 Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Priorytetowe obszary nauki" (29.11.2015 - 30.11.2015) - Warszawa:

Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. - 72 str.

ISBN: 978-83-65207-48-7

U.D.C. 91+930.1+32+159.9+101.1+082

B.B.C. 94

Komitet Organizacyjny Konferencji:

1. Komitet Organizacyjny Konferencji:
2. W. Okulicz-Kozaryn (Przewodniczący), dr. hab, MBA, profesor, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;
3. A. Murza, (Zastępca Przewodniczącego), MBA, Ukraina;
4. А. Горохов, к.т.н., доцент, Юго-Западный государственный университет, Россия.
5. Р. Латыпов, д.т.н., профессор, Московский государственный машиностроительный университет (МАМИ), Россия;
6. L. Nechaeva, dr, Ukraina;
7. М. Ордынская, профессор, Южный федеральный университет, Россия.
8. В. Подобед, dr, Belarus;
9. A. Prokopiuk, dr, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Polska;
10. M. Stych, dr, adiunkt, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Polska;
11. A. Tsimayeu, dr, associate Professor, Belarusian State Agricultural Academy, Belarus;
12. Е. Чекунова, д.п.н., профессор, Южно-Российский институт-филиал Российской академии народного хозяйства и государственной службы, Россия.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Powielanie i kopiowanie materiałów bez zgody autora jest zakazane. Wszelkie prawa do materiałów konferencji należą do ich autorów. Pisownia oryginalna jest zachowana. Wszelkie prawa do materiałów w formie elektronicznej opublikowanych w zbiorach należą Sp. z o.o. «Diamond trading tour». Obowiązkiem jest odniesienie do zbioru.

ISBN: 978-83-65207-48-7

"Diamond trading tour" ©

Warszawa 2015

SPIS /СОДЕРЖАНИЕ

SEKSCJA 9. NAUK HISTORYCZNYCH. (ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ)

1. Кравченко Н.К. 5
ХРУЩЕВСКАЯ «ОТТЕПЕЛЬ» СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДЕСТАЛИНИЗАЦИИ И КАРИБСКОГО КРИЗИСА
2. Колесникова А.П. 7
ПРЕДПОСЫЛКИ К ЭПОХЕ ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ И ПРАВОВОЕ ОБОСНОВАНИЕ МОРСКИХ ОТКРЫТИЙ XV-XVII ВЕКОВ
3. Євсюкова Н.В. 9
ПОЛІТИЗАЦІЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЗАНЕПАДУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ (80-ТІ – ПОЧАТОК 90-Х РР. XX СТ.)
4. Каголик А.В. 11
СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ВОДОПОСТАЧАННЯ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ
5. Шатохина М.В. 16
УГОЛЬНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ДОНБАССА НАКАНУНЕ И В НАЧАЛЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
6. Устенко А.А. 18
КОЛИШНІ ПРЕДСТАВНИКИ СОЦІАЛЬНИХ ЕЛІТ В СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 1930-Х РР.
7. Куценко Ю. С. 23
СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ СЕРЕДНІХ ЧОЛОВІЧИХ ТА ЖІНОЧИХ ШКІЛ У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1860 – 1917 РР.)
8. Атамалян А.Г. 29
РОЛЬ РЕФОРМЫ П. А. СТОЛЫПИНА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАЧАЛА ХХ ВЕКА
9. Ковалёва Д.А. 31
РОЖДЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО КРАЯ
10. Карташова Ю.В. 34
ДОНБАСС В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ
11. Олейник Т.Б. 36
КУЛЬТУРА КИЕВСКОЙ РУСИ IX-XIII ВЕКОВ
12. Мироненко Ю.В. 38
ВОПРОС ОБ ОБРАЗОВАНИИ МОСКОВСКОЙ ДЕРЖАВЫ В ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ

13. Товкун Л.П..... 40
ПИТАННЯ ГІГІЄНИ ХАРЧУВАННЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕ-
НИХ-ГІГІЄНІСТІВ (20-30-ті рр ХХст.)
14. Гуменюк Т.І..... 44
ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ УСТАНОВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – КІНЕЦЬ 1980-Х РР.)

SEKSCJA 15. NAUK PSYCHOLOGICZNYCH. (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)

15. Buherko J.M..... 50
THE METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE PERSONALITY SPIRI-
TUALITY STUDY
16. Дятленко Н.М..... 53
АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ ЦІННІСНОГО САМО-
СТАВЛЕННЯ ДИТИНИ
17. Мазур И.В. 56
КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РАЗВИТИЯ
ЭТНИЧЕСКОЙ «Я-КОНЦЕПЦИИ» ЛИЧНОСТИ С КОГНИТИВНЫМ И
АТРИБУТИВНЫМ СТИЛЕМ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛО-
ДЕЖИ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА
18. Сидельникова А.А. 58
ПОТРЕБНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ (ЭТНИЧЕСКОЙ, ГРАЖДАНСКОЙ И РЕЛИГИОЗ-
НОЙ): ТЕОРИЯ ВОПРОСА

SEKSCJA 23. FILOZOFIA. (ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ)

19. Артемчук М.Д. 60
ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС НОРМАТИВНОГО ТА ІНСТИТУЦІЙНОГО
ОФОРМЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА
ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА
20. Карпицкий Н.Н. 63
ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ СМЫСЛ РЕЛИГИОЗНОЙ ВЕРЫ И ЛЮБВИ
К БЛИЖНЕМУ
21. Рочняк Е.В. 68
ВОСПРИЯТИЕ СВОБОДЫ СОВРЕМЕННЫМ ЧЕЛОВЕКОМ
22. Донникова И.А. 70
ЧЕЛОВЕК И КУЛЬТУРА В ПАРАДИГМЕ СЛОЖНОСТИ

Кравченко Н.К.
студентка гуманитарного факультета
Горловского института иностранных языков

ХРУЩЕВСКАЯ «ОТТЕПЕЛЬ» СКВОЗЬ ПРИЗМУ ДЕСТАЛИНИЗАЦИИ И КАРИБСКОГО КРИЗИСА

Ключевые слова: Хрущёв, оттепель, Карибский кризис

Key words: Khrushchev, thaw, Caribbean crisis

Как известно, Н.С. Хрущов стал главным «разрушителем легенд» о Сталине. В 1956 году на XX съезде КПСС он выступает с докладом «О культе личности и его последствиях», изменившим кардинальным образом представления о вожде общества целого государства. В 1961 году тело Сталина выносят из Мавзолея, и с этого момента начинается волна переименований.

Хрущев понимал, что не сможет надолго удерживаться у власти, не поменяв тогдашней системы управления. Политика «догнать и перегнать Запад» требовала кардинальных мер, расширения полномочий власти «на местах». В дальнейшем такой путь развития мог бы быть весьма полезен для Союза. Однако проблема централизации власти все еще оставалась не решенной.

Проанализировав методы воздействия США и Советского Союза в период холодной войны, можно сказать, что их власти вели зеркальную политику по отношению как друг с другом, так и к другим странам, к примеру, к Кубе. Советский Союз поддерживал страны, где вспыхивали освободительные революции. Помощь действительно была очень весомой: деньги, гуманитарные средства, военная помощь. Отдельные страны после такого дружеского жеста присоединялись к социалистическому лагерю. США же в свою очередь оказывали такую поддержку тем государствам, где целью революций было становление демократии по западному (их, американскому) образцу.

В 1959 году произошла революция на Кубе и к власти пришел Фидель Кастро. В то время у него еще не было тесных контактов с Советским Союзом и он предпринял попытку заручиться поддержкой США. Переговоры с Эйзенхауэром оказались неудачными. Вскоре Фидель национализировал нефтеперерабатывающие заводы, телефонные и электрические компании, банки, сахарные заводы, принадлежащие акционерам США. Бывшим владельцам были предъявлены акционерные пакеты компаний. Правительство США признало это за прямое оскорбление. Штаты отказались поставлять на Кубу нефть. Так Куба оказалась в довольно затруднительном положении, это вынудило Кастро просить помощи у Москвы. Было установлено соглашение.

Между тем в мире нарастало напряжение, связанное с гонкой вооружения. В 1960 году баланс сил довольно сильно перевешивал на сторону Америки. США имели более мощные средства доставки этих зарядов ближе к территории противника.

Оба государства наращивали темпы вооружения, и основной задачей каждого было размещение своего оружия как можно ближе к границам соперника. Так в 1961 году США начали размещение неподалеку от Измира в Турции 15 ракет средней дальности PGM-19 «Юпитер», эти ракеты могли долететь до Москвы. Советский Союз решает перебросить свои ракеты средней дальности на Кубу. Это позволило бы контролировать половину американских авиабаз стратегических ядерных бомбардировщиков. У Фиделя Кастро были основания ожидать агрессии со стороны США, поэтому размещение советские ракеты на Кубе давали ему некоторую гарантию независимости его государства.

В июне 1962 года была разработана операция «Анадырь». На Кубу должны были отправить ракеты среднего радиуса действия Р-12, и Р-14 дальнего. Со стороны моря: 2 крейсера, 4 эсминца, 12 ракетных катеров «Комар». Переброска орудий находилось в строгой секретности, капитаны кораблей узнавали маршрут уже в море, когда ознакамливались с текстом приказа в присутствии замполита. 8 сентября к берегам Кубы поступила первая партия ракет, 16 октября – вторая. До 14 октября уже все 40 ракет доставили на Кубу.

С сентября 1962 самолеты-разведчики США два раза в месяц облетали Кубу. 14 сентября разведчик Ричарда Хейзера обнаружил расположение советских ракет стратегической дальности. США предъявляют советской стороне ультиматум и организывают блокаду Кубы.

«Оттепель» 1950-х – 1960-х возможно была генеральной репетицией перестройки 1980-х годов. Ее горький опыт ничему не научил ее последователей, хотя они в это время уже были комсомольскими секретарями. Политбюро ЦК, курируемое М. Горбачевым также не смогло найти ту самую границу между управляемостью и свободой, и его исторический эксперимент также закончился неудачей.

В истории СССР известно несколько таких экспериментов: октябрь 1917 – апрель 1918 – становление советской власти; 1923-1927 гг. – НЭП, за ними «оттепель» и «перестройка» – очевидно, что первые три привели к становлению диктатуры, пока не была повергнута сама тоталитарная система (1989 – 1991 гг.) с активным и даже решающим участием прессы.

Мы можем сделать вывод, что отказ от тоталитаризма не был должным образом подготовлен ни партией, ни ее руководством. Хрущевский доклад на XX съезде КПСС был неожиданностью даже для членов ЦК. И в дальнейшем политика тоталитарного управления страной и партией не были в первую очередь поняты самими же ее членами.

**ПРЕДПОСЫЛКИ К ЭПОХЕ
ВЕЛИКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ
И ПРАВОВОЕ ОБОСНОВАНИЕ МОРСКИХ ОТКРЫТИЙ
XV-XVII ВЕКОВ**

Конец XV века в Западной Европе характеризовался: разложением феодальной системы, ростом городов, развитием внешней торговли и как следствие ростом денежного оборота. Появляется спрос на золото и серебро, а искать их приходилось далеко за океаном в «Индиях», тем более, что завоевание турками-османами Аравии и Малой Азии отрезало все привычные раннее пути к Южной и Восточной Азии.

На южном направлении путей исследования морских путей к «Индиям» господствовала Португалия. Для прочих европейских стран оставался открытым только западный путь через Атлантику. Юридически это положение закреплял Алькассоваский договор между Кастилией и Португалией 1479 года, по которому за Кастилией оставались Канарские острова, а за Португалией Азорские острова. Мадейра, Острова Зеленого мыса и господство на море. Этот документ был закреплен буллой Папы Римского Сикста IV «Aeterna Regis» от 21 июня 1481, где за Португалией закреплялись все открытые и неоткрытые земли южного направления от Канарских островов, а западный вектор морских путей неоговаривался, т.к каравеллы португальцев только начали исследовать океан в стороне от Африки. Этот договор послужил толчком к испанской экспансии в странах Америки.

В XV веке, как следствие объединения Кастилии и Арагона, произошло усиление монархии в Испании. Это послужило одной из причин плаванья Колумба в 1492 года.

Целью экспедиции Колумба, по данным из сборника «Путешествия Христофора Колумба», где мы опираемся на исследования Бартоломе Лас Касаса (1484-1566) являлись «Индии», хотя ряд скептиков той эпохи так не считали. Они отрицали, что Колумб ставил себе в 1492 году достигнуть Азии. Основанием для этого мнения служило юридическое толкование двух документов, исходивших от «католических королей» – договора в Санта-Фе и «свидетельства о пожаловании титула». Опираясь на данные Лас Касаса, материк находился в северном полушарии к западу от Европы, а по данным географов того времени там была только Азия. История Великих географических открытий интересовала многих западных исследователей (Жюль Верна, Дж. Бейкера, Лилелайса А, Эрдеди Я.) Их мнение по этому вопросу совпадает с мнением Лас Касаса.

Опираясь на юридические договоры того времени (договор в Санта-Фе, Свидетельство о пожаловании титула Христофору Колумбу, булла «Inter caetera», Инструкция короля и королевы Христофору Колумбу, Тордесильянский договор между королями Испании и Португалии о разделе мира) и на письма самого Колумба мы видим, что цель экспедиций носила захватнический и обогащающий характер для

стран финансировавших великие путешествия. Это подтверждает и дневник очевидца и участника кругосветного плавания Фердинанда Магеллана Антонио Пифаггета. «Магеллан – типичный представитель плеяды рыцарей чистогана, до дерзости отважных и неразборчивых в средствах. Он один из наиболее энергичных вожачков полупиратских, полоторговых предприятий» [2].

«Колумб открыл все важнейшие острова Американского Средиземного моря и положил начало открытию двойного западного континента, который получил название Америки. Открытие Америки было одним из важнейших условий, подготовивших всемирный рынок, позднее созданный крупной промышленностью и катализатором для дальнейших морских открытий» [1]. Данный период наложил огромный отпечаток на дальнейшее развитие не только «открытых» стран, но и государств всего земного шара.

Литература

1. Путешествия Христофора Колумба. Дневники, письма, документы / Пер. с испан. Света Я.М. / Под ред. Магидовича И.П. – М., 1961. – 515 с.
2. Пигафетта Антонио. Путешествия Магеллана. – М., 1950.

**ПОЛІТИЗАЦІЯ РОБІТНИЧОГО РУХУ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ КРИЗЬ
ПРИЗМУ ЗАНЕПАДУ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ
(80-ТІ – ПОЧАТОК 90-Х РР. ХХ СТ.)**

Ключові слова: робітничий рух, тоталітарна система, Україна, Польща
Key words: labor movement, totalitarian system, Ukraine, Poland

Вагоме місце в проблемі занепаду тоталітаризму займає проблема політизації робітничого руху у країнах соцтабору, яка зіграла чи не найголовнішу роль у падінні тоталітарного режиму. Адже робітничий рух, який, зазнаючи всіляких перешкод та проблем для самовираження, протягом свого історичного розвитку за будь-якої політичної системи завжди проявляв свою значущість для політичних процесів країни.

У пропонованій науковій роботі ми поставили за мету з'ясувати особливості процесу політизації робітничого руху в Польщі та в Україні у 80-тих – початку 90-х рр. ХХ ст. та визначити його місце в ході занепаду тоталітарного режиму.

Перед тим, як перейти до безпосереднього висвітлення проблеми, зазначимо, що і в Польщі, і в Україні робітничу активність спричиняла особлива свідомість робітників, якій завжди була притаманна боротьба за соціальні права та найкраще майбутнє. І, на жаль, дуже часто ця робітнича свідомість опинялася під впливом зовнішніх сил, які спрямовували її у бажаному напрямку, перетворюючи робітників в інструмент політичної боротьби. Так, в Польщі у 80-х рр., а в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. протести робітників під впливом соціально-економічних змін у країні призвели до вибуху страйкової активності, яка вбирала в себе неприхований політичний аспект.

Апріорно ми виходимо з того, що піднесення страйкової активності робітників в Польщі бере свій початок з липня 1980 р., коли почала страйкувати Люблінщина, у серпні продовжили страйкувати Варшава та інші міста. Апогею протести досягли в Іданську, коли на одній верфі під впливом людей, пов'язаних з опозиційним рухом, народився план страйку. В Україні все розпочалося з липневого страйку шахтарів 1989 р. До речі і в Польщі, і в Україні приводом для страйкового вибуху робітників стало погіршення соціально-економічної ситуації в країнах.

Однак соціальна площина страйків була лише одним із аспектів їх спрямованості, який органічно поєднаний з площиною політичною. По-перше, на нашу думку, протест робітників проти економічної політики правлячої партії є не що інше, як прояв опосередкованого втручання мас у політику.

По-друге, на політичному аспекті робітничого руху не міг не позначитись загальний високий рівень політичного фону в країнах в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст., особливістю якого було інтенсивне зростання активності нових політичних партій, громадських об'єднань та неформальних організацій. Таким чином, невдоволені своїм становищем робітники опинились під загрозою бути використа-

ними не за прямим призначенням. Справа в тому, що лейтмотивом акцій протесту в Польщі та Україні була критика панівної системи, яка, у свою чергу, була «козирною картою» опозиції.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що основою для формування широкої опозиції комуністичному режиму став саме робітничий рух. Зокрема, в Польщі ще в 70-ті роки створювались організації, які захищали права робітників, формувались об'єднання профспілкового типу. Потім стали виникати опозиційні політичні організації – Конфедерація незалежної Польщі та інші, що виступали проти соціалістичного шляху розвитку.

Таким чином, у Польщі робітничий рух у своїй боротьбі застосував і опосередкований вплив на владу, а саме через протест проти економічної політики уряду, і прямий, коли на його теренах сформувалась перша незалежна профспілкова організація.

В Україні страйк гірників у липні 1989 р., що вважається початком страйкового руху кінця 80-х ХХ ст., виник стихійно як реакція на погіршення соціально-економічного становища робітників. З початком процесу організації координаційних центрів страйкарів, починає чітко простежуватись втручання політичних партій, при чому, як опозиційних, так і комуністичної.

Таким чином, в Україні робітничий рух, хоча і виник стихійно, як результат соціально-економічної та політичної ситуації в країні, під впливом опозиційних політичних партій перетворився в інструмент розхитування існуючого комуністичного ладу.

Підводячи підсумки зазначимо наступне. По-перше, і в Польщі, і в Україні активізація робітничого руху була спричинена погіршенням соціально-економічної ситуації. По-друге, був чітко окреслений його опосередкований політичний аспект, який включав в себе протест проти впроваджуваної економічної політики правлячого комуністичного режиму. По-третє, окреме значення в політизації робітничого руху відіграли опозиційні політичні сили, що розгорнули боротьбу за владу і втягнули робітничий рух у безпосередню політичну боротьбу задля розхитування тоталітарної системи.

Каголик А.В.

Старший викладач
кафедри педагогіки і методики викладання
історії та суспільних дисциплін
Чернігівського національного педагогічного університету
імені Т.Г. Шевченка

СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ВОДОПОСТАЧАННЯ У ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглядаються протиепідемічні заходи санітарно-виконавчих комісій на Чернігівщині часів Першої світової війни. Особлива увага приділена висвітленню питань організації водопостачання у Чернігівській губернії (1915-1916 рр.).

Ключові слова: земство, губернія, місцеве самоврядування, санітарно-виконавча комісія, епідемічна ситуація, водопостачання.

Keywords: zemstvo (country-states), province, self-government, sanitary-executive commission, epidemic situation, water-supply.

Проблеми ефективної організації боротьби з епідемічними хворобами тривалий час продовжують привертати увагу професійних медиків і науковців. На жаль, сторінки історії організації санітарної справи Північного Лівобережжя ще недостатньо висвітлені у науковій літературі. Місцеві лікарі-краєзнавці Л. Замдорг, Д. Рябко, А. Груша, В. Гончаренко, М. Дуля на зламі ХХ-ХХІ ст. доволі поверхово розглянули питання організації земствами протиепідемічної роботи на Чернігівщині [6; 7]. У дисертаційних дослідженнях О. Рогози, Н. Рубан, Д. Мірошніченка розкриті лише окремі аспекти організації санітарної справи у Чернігівській губернії [13].

Автор статті, спираючись на архівні документи, правові джерела та місцеву періодику початку ХХ ст., спробує проаналізувати один із напрямів протиепідемічної діяльності санітарно-виконавчих комісій на Чернігівщині, а саме – впровадження ефективного водопостачання для мешканців губернії у 1915-1916 рр.

Слід зазначити, що основи вітчизняної санітарної справи були юридично закріплені вже на початку проведення земських реформ. Відповідно до статей 108, 110 Земського положення 1864 р. органи місцевого самоврядування отримали право приймати санітарні постанови за ініціативи губернатора, губернських земських, повітових земських та об'єднувальних зборів. Надалі ці норми ставали загальнообов'язковими як для жителів губернії, так і місцевостей поза її межами [12, 120; 19, 104-105].

На початку ХХ ст. у Російській імперії з'являються своєрідні санітарні установи, які проводили протиепідемічну профілактику та контролювали перебіг заразних хвороб. 11 серпня 1903 р. були утворені санітарно-виконавчі комісії, а з 30 травня 1908 р. «для об'єднання и общего руководства мероприятий по борьбе с холерой и чумой» у кожній губернії почали діяти губернські, повітові та міські санітарно-виконавчі комісії. Їх розпорядження та інструкції поширювалися на всі установи, а також осіб, які виконували санітарні функції. Роз'яснення Сенату, прийняте на під-

ставі постанови від 11.08.1903 р. та «Высочайшего повеления» від 17.03.1905 р., надало можливість включати до складу губернських санітарно-виконавчих комісій місцеві земські управи та «весь наличный медицинский персонал» [1, 2]. У такий спосіб місцева влада почала активно залучати земсько-медичних працівників до роботи у новоутворених санітарних органах.

Без сумніву, Перша світова війна внесла свої корективи в організацію проти-епідемічних заходів. Якщо напередодні війни у 1911-1913 рр. динаміка зростання чисельності заразнохворих не викликала особливого занепокоєння, то з початком воєнних дій, появою біженців та зменшенням у зв'язку із призовом на військову службу медичних працівників (з 211 губернських лікарів 68 медиків призначені на фронт) епідемічна ситуація на Чернігівщині відчутно погіршується [5, 3; 18]. У 1915 р. в Російській імперії було зареєстровано вже до 200 тис. випадків епідемічних хвороб, з них 46 тис. – на холеру, 178 тис. – на черевний тиф [9, 197].

Небезпека появи нових епідемічних спалахів змусила місцеві земсько-санітарні установи посилити протиепідемічну роботу. Передусім вона була спрямована на організацію якісного водопостачання у населених пунктах Чернігівської губернії.

Не є відкриттям, що епідемічні хвороби поширюються через воду, але якість водопостачання на Чернігівщині часів земських перетворень залишалася на дуже низькому рівні. Населення більшості місцевостей Чернігівської губернії використовувало воду з річок або озер і ставків (т.зв. «верховодки»), яка була небезпечною для життя. Саме тому через утворення нової колодезної системи земсько-санітарні установи змогли би організувати доступ населення до якісної питної води та загальмувати (або навіть унеможливити) появу епідемічної загрози.

Варто вказати, що на початку ХХ ст. придатною для вживання водою на Чернігівщині були забезпечені жителі лише 2-ох міст – Чернігова та Новгород-Сіверського. Збудований за ініціативи гласного Чернігівської міської думи В.М. Хижнякова водогін не тільки сприяв зменшенню захворюваності на холеру та черевний тиф у 70-ті роках ХІХ ст., а й призвів до того, що черевний тиф у Чернігові зникає взагалі, хоча інколи його спалахи виникали у передмісті губернського центру. Крім того, саме поява чистої питної води, на думку тодішньої місцевої адміністрації, стала однією з причин зростання народжуваності, а відповідно й чисельності містян наприкінці ХІХ – початку ХХ століть [10, 7]. Цей позитивний досвід мав би стати гарним прикладом для наслідування іншими населеними пунктами губернії.

Серед чисельних напрямів організації санітарної справи Чернігівський губернський земський комітет за фінансової підтримки Головного Всеросійського Земського Союзу запланував у 1915 р. збудувати 75 трубчатих колодезів вартістю 37,5 тис. рублів (по 500 руб. на кожен колодезь) [14, 2-3].

Виконуючи завдання губернського комітету, Глухівська санітарно-виконавча комісія 18 вересня 1915 р. вирішила побудувати 20 колодезів у тих місцевостях повіту, де вирували епідемічні хвороби [3, 6-7]. 30 листопада ця ж комісія порушила питання про забезпечення усіх повітових лікарень буровими колодезями та звернулася до чернігівського губернатора із проханням негайно відкрити в повіті 32 колодезі [4, 9].

Маючи на меті покращити водопостачання через забруднення р. Остер, у м. Ніжин упродовж 1897-1905 рр. було здійснено три буріння свердловин, але жодна з них не працювала на повну потужність. За таких обставин Ніжинська санітарно-

виконавча комісія спробувала конкретизувати фінансування видобутку питної води та зобов'язати міську владу і земство понести витрати на водопостачання до 50 % його вартості [11, 11].

Згодом, на засіданні Ніжинської санітарно-виконавчої комісії 12-13 грудня 1915 р. І.Р. Медведєв у своїй доповіді, попереджуючи про можливість появи спалахів заразних хвороб, наголосив, що Ніжин – це «... старинный малорусский город, не знавший до сего времени надзора за вывозкой из него нечистот». За словами одного з учасників засідання, місцевого «врача-ветерана» М.П. Галицького, в Ніжині саме через відсутність чистої води виникає «прочное гнездо антисанитарии» [11, 10]. Прийнявши до відома вказані зауваження, у квітні 1916 р. Протичумна комісія надала місцевій громаді позику в розмірі 51 тис. руб. на 20 років під 5 % річних для будівництва у м. Ніжин нормального водогону [2, 2].

19 листопада 1915 р у м. Стародуб санітарно-виконавча комісія прийняла рішення побудувати нові та відремонтувати старі колодязі [16, 9]. Але 8 січня 1916 р. на засіданні комісії представник гідротехнічної організації Д.Ф. Могілка слушно зауважив, що «...Стародубский уезд по водоснабжению находится в печальном и недопустимом с санитарной точки зрения положении». На його думку, для розв'язання цієї проблеми в повіті бажано побудувати 31 буровий колодязь. Підтримуючи пропозиції Д.Ф. Могілка, комісія вирішила невідкладно відкрити 2 колодязі у м. Стародуб та в одинадцяти селах повіту, а також встановити 3 черги для облаштування 30 колодязів на суму 90 тис. рублів [17, 7].

Для аналізу стану організації водопостачання за дорученням губернатора у 1916 р. була проведена перевірка 108 штатних колодязів. За її результатами 72 одиниці (66,7 %) повністю відповідали санітарно-технічним нормам, а решта 33,3 % (34 колодязі) були або занедбані, або частково виконували свої функції. Найбільшу кількість штатних колодязів мали Остерський (20 одиниць), Сосницький (15), Конотопський (12), Кролевецький (10) повіти, найменшу – Чернігівський (6) та Стародубський (7) повіти. З двадцяти колодязів Остерського повіту тільки 17 (85 %) знаходились в робочому стані. У Сосницькому повіті 80 % колодязів (12 штатних одиниць) постачали придатну для потреб населення питну воду, а у Конотопському повіті з 12 штатних колодязів лише 4 (33,3 %) дотримувались встановлених стандартів [15].

Цікаво, що у м. Седнів Чернігівського повіту єдиний колодязь, на ремонт якого були зібрані особисті кошти місцевих медиків, так і не був відремонтований. Два повіти Чернігівської губернії (Суразький, Городнянський) взагалі не подали до губернської комісії інформацію про стан місцевого водопостачання. Роблячи похибку на можливі бюрократизм або професійну некомпетентність губернської комісії, можна припустити, що у згаданих місцевостях бурових колодязів не було зовсім.

Отже, висновки губернської перевірки були невтішні – з 15 повітів Чернігівської губернії лише три (Борзенський, Глухівський та Ніжинський повіти) у 1916 р. були забезпечені якісними колодязями. Для подолання епідемічної загрози комісія визначила, що Козелецький повіт мав потребу побудувати 70 колодязів, Новозибківський – 14, Борзенський – 15, Глухівський – 17, Стародубський повіт – 47 колодязів. Крім того, комісією встановлено 3 черги для невідкладного будівництва колодязів: 1-а черга – Новгород-Сіверський повіт (відкриття 26 бурових колодязів); 2-а черга – Козелецький повіт (23 колодязів); 3-я черга – Новозибківський повіт (13 колодязів).

Таким чином, фінансові проблеми, пов'язані зі слабкістю земських бюджетів, а також початком воєнних дій в Європі, суттєво впливали на утворення системи якісного водопостачання у Чернігівській губернії.

Але успіх протиепідемічних заходів залежав не тільки від залучення чималих коштів у сферу охорони здоров'я, а й від прояву ініціативності з боку земсько-медичної громади у складі санітарно-виконавчих комісій. Окрім будівництва нових колодязів і водогонів, на думку А. Корчак-Чепурковського, першочерговими завданнями санітарних організацій мали б стати «указание наивозможно точных и практичных способов регистрации фактов земско-лечебной деятельности и определение самих совершенных форм земско-медицинской организации (медико-топографическое исследование)», а методами діяльності – невід'ємні «прикладногигиенические способы» (санітарна статистика, експериментальні наукові дослідження) [8, 159].

Ці поради відомого лікаря-епідеміолога, незважаючи на їх давність та розвиток сучасної медицини, залишаються актуальними й донині. Питання організації ефективного моніторингу епідемічної ситуації у Чернігівській області, контролю якості питної води, передусім у сільській місцевості, мають постійно перебувати в полі зору як медично-санітарних установ, так і органів місцевої влади та місцевого самоврядування.

Джерела та література:

1. Важное разъяснение Сената по борьбе с холерой // Черниговское слово. – 1910. – № 908. – 12 января. – С. 2.
2. Водопровод в Нежине // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 17. – 22 апреля. – С. 2.
3. Глуховская санитарно-исполнительная комиссия // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 40. – 2 октября. – С. 6–7.
4. Глуховская санитарно-исполнительная комиссия // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 51. – 18 декабря. – С. 9.
5. Державний архів Чернігівської області, ф. 127, оп. 12, спр. 521, 107 арк.
6. Замдорг Л.Я. Основные этапы борьбы с туберкулёзом на Черниговщине / Л.Я. Замдорг // Опыт борьбы с туберкулёзом в Черниговской области. Тезисы докладов областной научно-практической конференции, сентябрь 1967 г. – Чернигов, 1967. – С. 9–12; Рябко Д.В., Колесников Н.В. К истории развития санитарно-противоэпидемической организации на Черниговщине / Д.В. Рябко, Н.В. Колесников // Опыт борьбы с туберкулёзом в Черниговской области. Тезисы докладов областной научно-практической конференции, сентябрь 1967 г. – Чернигов, 1967. – С. 12–14.
7. Из истории развития здравоохранения Черниговщины / [Гончаренко В.А., Груша А.Н., Петрик А.И. и др.]. – Чернигов: Десна, 1989. – 174 с.; Груша А.М., Дуля М.М. З історії медицини Чернігівщини / А.М. Груша, М.М. Дуля. – Чернігів: Деснянська правда, 1999. – 280 с.; Груша А.М., Пасталиця С.В., Дуля М.М. Розвиток медицини та фармації на Чернігівщині / А.М. Груша, С.В. Пасталиця, М.М. Дуля. – Чернігів: Деснянська правда, 2003. – 48 с.
8. Корчак-Чепурковский А. По поводу санитарного направления в земско-медицинской организации / А. Корчак-Чепурковский // Земский врач. – 1890. –

- № 9. – 2 марта. – С. 158–161.
9. Лисицын Ю.П. История медицины / Ю.П. Лисицын. – Москва: Издательская группа «ГЭОТАР-Медиа», 2008. – 402 с.
 10. Могилянский Михаил. Памяти В.М. Хижнякова (некролог) / Михаил Могилянский // Черниговская земская газета. – 1917. – № 59. – 4 августа. – С. 6–8.
 11. Нежинская санитарно-исполнительная комиссия // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 3. – 15 января. – С. 10–11.
 12. Пономарев А.В., Хлебодаров С.А. Правовая база деятельности земских учреждений в области медицины (1864-1914) / А.В. Пономарев, С.А. Хлебодаров // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 3 (13). – С. 119–122.
 13. Рогоза О.М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони здоров'я (1864-1917 рр.): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / О.М. Рогоза. – Харків, 2002. – 17 с.; Рубан Н.М. Розвиток земської медицини в Україні (1865-1914 рр.): автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Н.М. Рубан. – Донецьк, 2004. – 20 с.; Мірошніченко Д.А. Земська медицина на терені України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: формування профілактичного напрямку: автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 «Історія України» / Д.А. Мірошніченко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 23 с.
 14. Санитарные мероприятия Черниговского Губернского Земского Комитета // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 17. – 24 апреля. – С. 2–3.
 15. Состояние водоснабжения в Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 45. – 4 ноября. – С. 9–10; Состояние водоснабжения в Черниговской губернии // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 46. – 11 ноября. – С. 7–9.
 16. Стародубская санитарная комиссия // Черниговская земская неделя. – 1915. – № 51. – 18 декабря. – С. 9
 17. Стародубская санитарно-исполнительная комиссия // Черниговская земская неделя. – 1916. – № 6. – 5 февраля. – С. 7.
 18. Статистический ежегодник России 1913 г. (год десятый). – С.-Петербург: Издание Центрального Статистического Комитета М.В.Д., 1914. – III-й отдел. Организация врачебной помощи в России в 1911 году. Заразные болезни в России в 1911 году. – С. 1-15; Статистический ежегодник России 1915 г. (год двенадцатый). – Петроград: Издание Центрального Статистического Комитета М.В.Д., 1916. – III-й отдел. Организация врачебной помощи в России в 1913 году. Заразные болезни в России в 1913 году. – С. 1-15.
 19. Фрейнберг Н.Г. Врачебно-санитарное законодательство в России: Указания и распоряжения правительства по гражданской, медицинской, санитарной и фармацевтической части, опубликованные по 1 января 1913 года / Н.Г. Фрейнберг. – С.-Петербург: Издательство «Практическая медицина» (В.С. Эттингер), О.В. Эттингер, 1913. – 1071 с.

УГОЛЬНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ ДОНБАССА НАКАНУНЕ И В НАЧАЛЕ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Ключевые слова: Донбасс, шахтёры, Великая Отечественная Война

Key words: Donbas, miners, the Great Patriotic War

В мае 2015 года Донбасс отмечал 70-ю годовщину освобождения от немецко-фашистских захватчиков. Трагические события, достойно пережитые нашими земляками в суровые годы оккупации, стали большим испытанием для нашего народа. Тысячи сыновей шахтерского края встали на защиту Донетчины в годы войны.

22 июня 1941 мирный труд жителей Донбасса, как и всего народа, был прерван вероломным нападением фашистской Германии. Гитлеровцы рассчитывали использовать донбасский уголь для обеспечения потребностей своей промышленности и фронтовых перевозок, организуя на предприятиях Донбасса производство чугуна и стали, изготовление паровозов, танков и орудий.

Донбасс был центром экономического потенциала СССР как в довоенный период, так и во время войны. Целесообразно отметить, что накануне войны Донбасс давал почти 60% всей добычи угля и 80% коксующегося угля. На донецком угле работала половина металлургических заводов СССР, 60% железных дорог, 3/4 химических предприятий, 3/4 теплоэлектростанций государства [1, с. 212].

22-го июня 1941 года фашистская Германия вторглась на территорию СССР. Ударные танковые и механизированные группировки противника были направлены на Ленинград, Москву, Киев и Донбасс. Началась Великая Отечественная война [2, с. 53].

С самого начала войны правительство активно проводило различные мероприятия по обеспечению народного хозяйства рабочей силой: все мужчины, женщины, занятые в оборонной промышленности, на время войны были объявлены мобилизованными. Сотни тысяч людей: пенсионеры, женщины и подростки, ради приближения победы над врагом, объявили себя добровольно мобилизованными. Так, выражая общее мнение, бывший рабочий Кадиевский шахты им. Ильича А.С. Дорогавцев говорил: «Мне уже 60 лет, но я еще послужу Родине на трудовом фронте. Завтра я иду работать в шахту. И буду работать так, чтобы своим трудом сыновьям и всем бойцам помочь бить фашистов».

В связи с повсеместным призывом в ряды регулярной армии мужчин, чрезвычайно возросла роль женщин на трудовом фронте. Именно женщины Донбасса стали инициаторами в создании женских бригад на шахтах региона. На шахту «Красный Профинтерн» пришли работать 100 домохозяйек. В Сталинской области до 1 июля 1941 г. домохозяйки заменили 4 тыс. 267 шахтеров, которые пошли на фронт.

Испытанным средством повышения производительного труда было производственное соревнование. Показательной в этом отношении стала Сталинская об-

ласть. По образцу рабочих Москвы здесь развернули движения двухсотников, много-станочников, совместителей профессий, выступали с призывами выполнять норму и за товарища, ушедшего защищать Родину от врага. Ярким примером в этом стали 607 рабочих шахты №22 треста «Донбассантрацит», которые постоянно перевыполняли нормы добычи угля. Прославленный забойщик шахты «Центральная-Ирмино» П. Синяговский 26 июня 1941 нарубил за смену 145 т. угля, выполнив производственную задачу на 316%. В течение месяца отбойным молотком он нарубил 1 тыс. 526 т. угля, выполнив месячную задачу на 470%. Последователями его примеру стали многие шахтеры, которые добывали ежемесячно по 800 – 1 тыс. угля [3].

Продолжала совершенствоваться технология добычи угля. В конце июля 1941 г. Наркомуголь пересмотрел нормы расхода крепежного леса. Норма расхода шахтной стойки на 1000 тонн добычи угля была снижена с 44,4 куб. м. до 36,7 куб. м. В результате этих мероприятий фактический расход шахтной стойки по Донбассу в июле составила 26,8 куб. м., то есть на 24%. ниже фактический расход за первое полугодие 1941 года.

Важное значение имела своевременная эвакуация промышленных объектов, сельскохозяйственного оборудования, других материальных ценностей из прифронтовой полосы вглубь страны. Эвакуационные работы проводились согласно Директиве СНК СССР и ЦК ВКП (б) от 29 июня 1941 г.: «... 4. При вынужденном отходе частей Красной Армии угонять подвижный железнодорожный состав, не оставлять врагу ни одного паровоза, ни одного вагона, не оставлять противнику ни килограмма хлеба, ни литра горючего. Колхозники должны сдавать скот и хлеб под сохранность государственным органам для вывозки его в тыловые районы. Все ценное имущество, в том числе цветные металлы, хлеб и горючее, которые не могут быть вывезены, должны уничтожиться...» [4, с. 22].

ЛИТЕРАТУРА

1. Казмерчук О. Ратный подвиг Дончан / О. Казмерчук // Історичні і політичні дослідження. -2000. – №1(3). – 212-214 с.
2. Хорошайлов Н. Ф. Мужество Донбасса (из истории Донецкого бассейна 1937-1943 гг.): метод. разработка / Н. Ф. Хорошайлов. – Донецкий гос. ун-т. – Донецк, 1968. – 53 с.
3. Социалистический Донбасс. – 1941. – 2 июля.
4. Донецкая область в годы ВОВ (1941-1945 гг.): Сб. док. и материалов / Сост.: А.В.Грушко и др. – Донецк: Донбасс, 1982. – 437 с.

КОЛИШНІ ПРЕДСТАВНИКИ СОЦІАЛЬНИХ ЕЛІТ В СИСТЕМІ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ 1930-Х РР.

Після подій революції 1917 р. «соціально чужими елементами» були всі представники суспільства із «неправильним соціальним походженням»: аристократія, цивільні та військові чиновники, поміщики, духовенство, буржуазія всіх категорій, значна частина інтелігенції. Але вже на початку 1930-х рр. соціальна структура «колишніх людей» значно розширилася, а тому «чужим», «куркульським елементом» міг стати селянин-незаможник, а «найлютішим ворогом народу» – пролетар, який за- сумнівався у вірності рішень комуністичної партії.

Тому автор даної наукової розвідки досліджує окремі аспекти соціального становища «колишніх людей» у 1930-х рр. та їх місце у соціально-класовій структурі нового радянського суспільства, а також форми і методи дискримінаційної політики, яку проводила більшовицька влада. Адже на тлі бурхливих перетворень, під виглядом боротьби з контрреволюціонерами і спекулянтами відбувалися звичайні вбивства та переслідування.

Ключові слова: «колишні люди», «чужі», радянська соціальна політика, «класовий ворог», «класова боротьба», чистки.

Keywords: «former people», «strangers», Soviet social policy, «class enemy», «class struggle», cleanings.

На початку 1930-х рр. відбувалися якісні зміни у радянському суспільстві. Індустріалізація, колективізація та урбанізація докорінно змінили суспільні відносини та традиційний спосіб життя «колишніх людей». На рубежі 1920–1930-х рр. радянська влада остаточно закріпилася на українських землях, більшовицька політика практично виконала поставлені перед нею завдання. Фактично в нових умовах сформувалося покоління людей, які вважали себе будівниками нового суспільства, а більшовицьку партію – невід’ємною частиною світлого майбутнього. «Опозиційний ворог» ще не був знищений, тому у публіцистиці закликалося «мобілізувати увагу усієї громадськості на нещадну боротьбу з недобитками клясового ворога» [1, 696]. Якщо в післяреволюційний період і під час НЕПу «класовими ворогами» були, перш за все, буржуазія і «куркульські елементи», то в на початку 1930-х рр., за підрахунками лінгвістів, такими стають різного роду опозиціонери [2, 107].

Предметом вітчизняної історичної науки вже стало вивчення повсякденного життя українського суспільства у 1930-х рр. Дослідники Інституту історії України НАН України підготували колективну монографію, у якій висвітлили проблеми повсякдення соціально-професійних верств та етнічних спільнот українського суспільства [3, 696]. Так, соціальну адаптацію православного духовенства у 1920–1930-х досліджувала Т. Євсєєва [4]. Проблеми студентського повсякденного життя Радянської

України вивчала Ольга Рябченко [5]. Однак багатомірність цієї проблеми спонукає до проведення додаткових досліджень і пошуку відповідей на нові питання.

Зокрема, після подій революції 1917 р. «соціально чужими елементами» були всі представники суспільства із «неправильним соціальним походженням»: аристократія, цивільні та військові чиновники, поміщики, духовенство, буржуазія всіх категорій, значна частина інтелігенції. Але вже на початку 1930-х рр. соціальна структура «колишніх людей» значно розширилася, а тому «чужим», «куркульським елементом» міг стати селянин-незаможник, а «найлютішим ворогом народу» – пролетар, який за сумнівами у вірності рішень комуністичної партії. Навіть члени партії ставали «чужими», якщо вони замовчували і вчасно не повідомляли провокаційну інформацію представникам радянської влади. Так, ворогами стали партійці А. Бухало і А. Остапенко за те, що «знали про дії зграї», але мовчали, розповідаючи про це близьким, а не донесли, куди слід» [6, 10].

Безкомпромісна боротьба партії зі своїми «супротивниками» була невід'ємною частиною ідеології радянського режиму. Але якщо в період НЕПу це здебільшого був авторитарний режим, то на початку 1930-х рр. він трансформувалася в тоталітарну систему. Методи боротьби і контролю ставали більш жорсткішими і радикальнішими. Газети і журнали рясніли заголовками про негайну боротьбу із «класовими ворогами», «вовками в овечій шкурі», вимагали не лише звільнення з роботи або виключення з навчального закладу, але й притягнення до кримінальної відповідальності. Зокрема, у газеті «Комсомолец України» зазначалося, що під гаслом боротьби із класово-ворожими елементами «жодного чужого не залишати у вузах... Тих хто затаївся, треба не лише виключати, але й притягати до кримінальної відповідальності й судити в показовому порядку» [7, 2].

Тому реалії радянської соціальної політики 1930-х рр. диктували нові умови виживання «колишніх». Зокрема, переважна більшість людей намагалися триматися осторонь, «стати сірою масою» і не привертати увагу, оскільки всі прояви індивідуальності, власне бачення і аналітичне ставлення до дійсності відразу ж придушувалося. Більшовицька влада прямо і опосередковано регламентувала повсякдення «колишніх людей». Постійні утиски, гоніння, скрутне матеріальне становище змушувало представників колишніх привілейованих верств суспільства постійно змінювати місце проживання, приховувати своє соціальне походження й налаштовувати життя з початку.

Проте мовчання і байдужість також не заохочувалося – така позиція характеризувалася як «примиренство». Партійні активісти вимагали не виявляти лояльності і карати примиренців, щоб не траплялося випадків приховування інформації щодо «соціально-чужих елементів». Протоколи засідань ЦВК рясніли висновками про позбавлення виборчих прав або права продовжити навчання через таку позицію. Наприклад, студента Одеського інституту народної освіти В. Липку було виключено 25 червня 1930 р. за те, що він «має зв'язки з дідичем свого села і знає де навчаються його діти, але відмовляється про це заявити» [8, арк. 79].

Однією з дієвих стратегій «виживання» була практика «взяття на поруки» і система клопотань з боку авторитетних партійних керівників різних рангів. Але вже на початку 1930-х рр. «допомога по знайомству» ставала все складнішою. Так, у своїй книзі пам'яті Докія Гуменна описує невдалу спробу батька залишити у власності бу-

динки. Вона згадує, що «батько вже добровільно здав державі свою землю, бо весь час накладали нові податки... А за хати батько ще пробував змагатися і згадав давнє знайомство. Амханіцький, він тепер велика шишка в Києві, то, може, що pomoже. Навіть їздив до Києва – нічого звідти не привіз. Вже й «спекулячення» припинилося, навіть меткий Дмитро перестав. Працював тепер продавцем у кооперації» [9, 160].

Ще одним прикладом невдалої спроби заступництва є клопотання 1934 р. А. Сольца до наркома освіти УСРР В. Затонського з проханням поновити студента Ващенко у Ніженському педагогічному інституті, якого було виключено за приховування факту розстрілу батька-контрреволюціонера у 1918 р. Член партії А. Сольц зауважував, що «...у той час коли розстріляли його батька, юнакові було лише п'ять років. Значить виріс він, виховався, виробив свій погляд не під впливом батька-контрреволюціонера. Його особисто ні в яких контрреволюційних діях ніхто не звинувачує. Навпаки – відзначається його активна громадська робота. Невже потрібно, щоб «мертвий хватав живого». Невже гріхопадіння його батька повинно калічити все життя сину, який виріс без нього, в умовах нашого соціалістичного будівництва, що перероблює, як ми знаємо, навіть ворожих нам дорослих людей, а не те, що п'ятирічну дитину, яку перероблювати було нічого» [10, арк. 118].

У попередньому десятилітті такого заступництва було б досить для поновлення у складі студентів, адже попри клопотання авторитетного партійця, студент був активним у громадській роботі. У реаліях 1930-х рр. Нарком освіти В. Затонський відповів: «Не знаючи таку людину, як Ващенко, і таким чином не маючи можливості поручитися за нього, я б також не рекомендував його залишати в педагогічному інституті...» [10, арк. 114]. Якщо у період непу система заступництва і «взяття на поруки» була однією з найдієвіших, щоб позбутися ярлика «колишній», то вже на початку 1930-х рр. у новій ієрархії соціальної структури радянського суспільства така система не працювала і самі ж авторитетні партійці могли стати об'єктом недовіри з боку влади.

У 1930-х рр. чистки стають широкомасштабними і прилюдними, явка всіх працівників установи або студентів була обов'язковою. Яскраво описує процедуру чистки Харківського університету студентка Л. Дражевська, яка розповідає, що «...Восени 1934 р. протягом кількох місяців, десь від сьомої до дев'ятої вечора, три або чотири рази на тиждень у великій аудиторії-амфітеатрі відбувалася прилюдна чистка членів партії, студентів і викладачів університету. Прийшовши до тієї аудиторії, насамперед треба було відшукати свого старосту, щоб відзначив присутність. Тим, хто не був, треба подати якусь поважну причину відсутності... Поодиноці викликали до столу членів партії. Викликаний ставав біля столу і коротко розповідав свою біографію. Потім йому ставили запитання ті, хто сидів за столом і охочі з аудиторії» [11, 262].

Застосування репресивних, профілактичних засобів, стало першочерговим завданням радянської влади, тому виявлення і знешкодження «колишніх» було повсякденною справою карально-репресивних органів. Так, 12 липня 1930 р. Конотопська районна комісія інформувала Центральну комісію чистки освітян про те, що нею «перевірено» 1740 учителів, серед яких 23 «позбавленці», 79 «колишніх куркулів», 50 «колишніх дворян», а «вичистили» 60 осіб [12, арк. 162].

Яскраво описує систему радянської чистки студентського середовища Докія Гуменна. Через внутрішні переживання автора можна прослідкувати, наскільки

сильною була радянська система залякування, адже самі діти так званих «соціально-чужих елементів» розуміли, що вони не мають права навчатися через своє «неправильне» соціальне походження. Вона зазначає, що «Чистки йшли одна за одною... Найбільше я боялася голову чистильної комісії, цього вершителя студентських доль. Своїми косими зизуватими очима він наводив на мене жах, коли я зустрічала його в коридорах. Мені здавалося що цей Калачура наскрізь пронизає мене очима і знає, що я брешу, що я – ніякий не член комнезаму і що картка моя з усіма печатями й підписами – фіктивна і що *за соціальним становищем я не маю права вчитися*» [9, 160–161].

За статистичними даними, лише за 1929 р. співробітники Київського окружного відділу ДПУ затримали 583 особи. Були висунуті наступні обвинувачення: контрреволюційна агітація, члени конрреволюційних організацій та угруповань, прагнення до активних антирадянських дій, організація терорестичних актів. До розстрілу засудили 10 осіб, 188 вислали на Соловки, 67 – за межі УСРР, 31 особу звільнили [13, 74].

Голова ДПУ УСРР В. Баліцький неодноразово повідомляв Політбюро ЦК КП(б)У про те, що Україну охопили національно-патріотичні повстання. Найвищу соціальну активність виявляли селяни, але ідеологами і очільниками були «колишні». У звітах агентів ДПУ про політичні настрої сільського населення підкреслювалася одна цікава обставина: відсутність політичної програми у повстанців, структурованої організації, і пошук керівників серед «політбандитів», «колишніх офіцерів» і «петлюрівців». Відповідю на дані звернення була реалізація оперативного наказу ДПУ УСРР від 5 грудня 1932 р. №1 «Основне та головне завдання – нагальний прорив, викриття і розгром контрреволюційного повстанського підпілля та завдання рішучого удару по всіх контрреволюційних куркульсько-петлюрівських елементах, які активно протидіють і зривають основні заходи радянської влади та партії на селі» [14, 511]. 12 вересня 1931 р. були заарештовані І. Доленко, І. Коротков, М. Резніков та ще 140 учасників судилища. Засуджених приднянули до кримінальної відповідальності за шкідництво, конрреволюційну діяльність, «політбандитизм» [15, 313]. Серед них були колишні офіцери царської та білої армії, а також «гетьманці», «анархо-махновці», «петлюрівці» та інші «шкідницькі організації» представлені агрономами, колишніми дворянами, заможними селянами з професійною освітою, тобто соціальна база колишньої петлюрівської армії.

Отже, у 1930-х рр. «колишні люди» змирилися з новими обставинами, вони забули про свої статки і привілеї, їхні діти відвідували радянські навчальні заклади, ставали комсомольцями, тому для них основним життєм завданням було одне – максимумно нейтралізуватися і підлаштуватися під нову радянську владу. Але з боку радянської влади відбувається посилення дискримінації «колишніх людей»: звільнення з роботи під час широкомасштабних чисток партійного та радянського апарату, виселення із квартир, показові судові процеси.

Органи радянської влади застосовували репресивні заходи – від чисток до арештів, що створювало атмосферу напруги, недовіри до ближнього і змусило переважну більшість засвоїти не хитрий урок: бути не просто мовчазним спостерігачем, а «палким прихильником» модернізаційних процесів за радянським зразком. Суспільство вкотре стало заручником складних багатоступеневих політичних комбінацій, завдяки яким влада вибудовувала масову свідомість тоталітарної епохи. Тоді, як

одиниці виступали з власними інтерпретаціями радянського законодавства, влада організувала масові акції розправи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.
2. Выходцева И.С. Концепт «свой» – «чужой» в советской словесной культуре (20–30-е гг.). – Саратов: АКД, 2006.
3. Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – 786 с.
4. Євсеева Т. Повсякденне життя, побут і соціальна адаптація православного духовенства. 1920-1930-і рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. — 2007. — Вип. 16(2). — С. 235–251.
5. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія / О.Рябченко. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 456 с.
6. Рашпіль А. Куркульські культпропи // Студент революції. – 1933. № 2. – С. 9–12.
7. Комсомолец України. – 1929. – 17 грудня.
8. Державний архів Одеської області. – Ф. Р. – 1593. – Оп. 1. – Спр.780.
9. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам'яті. Кн. 1. Київські кручі; Кн. 2. Жара і крига / Передмова В. Пепи. Післямова С. Горошка. К.: Дніпро, 2004. – 520 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 352.
11. Дражевська Л. 1928–1929, 1933–1935 / Любов Дражевська // Сучасність. – Мюнхен, 1982. – Ч. 1–2 (261–262) Харківський університет очима колишніх студентів. – С. 255–265.
12. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 16. – Спр. 585.
13. Золотарьов В. ЧК–ДПУ– НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941) / В. Золотарьов. – Харків: Філіо, 2003. – 477 с.
14. Розсекречена пам'ять. Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД. – К., 2007. – 604 с.
15. Справа «Української філії Трудової селянської партії» / Упоряд.: Т. Ф. Григор'єва, В. І. Очеретянко. – К.: Головна редколегія «Реабілітовані історією», 2010. – 368 с.

СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ СЕРЕДНІХ ЧОЛОВІЧИХ ТА ЖІНОЧИХ ШКІЛ У ПОЛТАВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ (1860 – 1917 РР.)

У статті розглядаються основні засади створення та функціонування чоловічих та жіночих гімназій Полтавської губернії у другій половині XIX – початку XX ст.

Ключові слова: гімназія, відкриття, освітня установа, реформа, Міністерство народної освіти (МОН).

На початку XIX ст. гімназія стала основним середнім навчальним закладом, який надавав класичну освіту в Російській імперії. Статутом, виданим у 1804 р., передбачалося створення та функціонування освітніх установ у кожному губернському місті. Реформа 1861 р. стала переломним моментом, адже «новий шлях» капіталістичного розвитку прагнув нововведень у сфері освіти. 80 – 90-ті рр. XIX ст. у Російській імперії ознаменували промислове піднесення та значний економічний розвиток, що потребувало освічених людей.

Важливу мережу середніх навчальних закладів у Полтавській губернії становили чоловічі та жіночі гімназії. Розглядаючи розвиток освіти, звернемо увагу на чоловічі навчальні заклади: Лубенський, Миргородський, Переяславський, Пирятинський, Прилуцький, Золотоніський, Гадяцький та Полтавський.

У другій половині XIX ст. створюються освітні установи – Лубенська та Прилуцька чоловічі гімназії. Клопотання про заснування Лубенської гімназії розпочалося ще на початку 60-х рр. До 1881 р. утримувалася виключно на кошти Полтавського губернського земства. Після 1881 р. утримувалась за рахунок держави, повтового земства і плати за навчання. Функціонування чоловічого середнього навчального закладу у м. Лубни (1872 р.) пов'язане з директором М. Т. Симоновим – відомим українським етнографом, фольклористом, автором «Українських приказок» та багатьох оповідань. У колах освіченої української інтелігенції відомий під псевдонімом Номис. Він був особисто знайомий та спілкувався із Т. Г. Шевченком. Через ліберальні погляди, панібратство до учнів та колег його було звільнено з роботи [11, с. 39]. Зусиллями директора М.Т. Симонова та викладача гімназії, археолога і краєзнавця Ф. І. Камінського у гімназії відкрито музей (1873 р.). Тут були представлені колекції з етнографії, нумізматики, палеонтології, археології.

Історія заснування і будівництва Прилуцької чоловічої гімназії сягає середини XIX століття. На дворіщі майбутньої гімназії знаходилися чотири садиби: купця 3-ї гільдії Федора Петровича Московченка, дружини титулярного радника Олександри Федорівни Горленко, міщанки Марії Тимофіївни Новової і купця Григорія Григоровича Шумського. Місцевий поміщик, надвірний радник Іван Михайлович Скоропадський у 1863 – 1865 рр. викупив садиби Ф. П. Московченка, О. Ф. Горленко, та М. Т. Новової і побудував розкішну міську садибу з флігелем та посадив парк.

Будівництво Прилуцької чоловічої гімназії (1874 р.) пов'язане з гетьманом І. М. Скоропадським. Дані свідчать, що Іван Михайлович продав свою садибу площею 2340 кв. сажнів Прилуцькій повітовій земській управі для побудови чоловічої гімназії. Куплена за досить помірну ціну садиба коштувала 20 тис. крб. сріблом, а оформлення документів – 851 крб. Значні зміни у житті гімназії відбулися під час директорства Ф. Я. Вороного. Це людина передових, демократичних поглядів, яка вбачала майбутнє освітньої установи. Завдяки йому гімназія стає 8-річною з підготовчим класом (1882 р.). Феодосій Якович намагався розширити територію гімназії, побудувати приміщення для учнівської бібліотеки. У 1884 р. укладено угоду про купівлю ґрунту площею 380 кв. саж. у пирятинського міщанина М. М. Рубіна, а остаточне придбання землі відбулося в 1887 р.

На початку ХХ ст. почали створюватися чоловічі гімназії у таких повітових містах, як Полтава, Пирятин, Переяслав, Гадяч, Миргород. Єдиним навчальним закладом у Миргороді із правами урядової гімназії була приватна чоловіча освітня установа (1907 р.). Директором гімназії та засновником був К. С. Шварсалон [7, с.71-77]. У 1880 р. закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету. Згодом став викладачем історії в училищі Св. Єлени, у Полтавському інституті. Костянтин Семенович був прихильником соціалістичних ідей, тому потрапив до поля зору російської поліції. Йому було заборонено викладати в державних російських гімназіях. Згодом почав працювати в петербурзьких приватних гімназіях Оболенської, Гедда, Таганцевої, у Псковській чоловічій гімназії [1, 10 с. 214] Отже, засновник гімназії мав значний педагогічний досвід.

У гімназії Таганцевої разом із К. С. Шварсалоном працював Олександр Сергійович Лаппо-Данилевський (1863 – 1919 рр.). Він був джерелознавцем, автором праць з історії феодалізму в Росії. Саме завдяки О. С. Лаппо-Данилевському Костянтин Семенович Шварсалон заснував гімназію у Миргороді. Підтвердженням є те, що Олександр Сергійович походив з Миргородщини, а будівля чоловічої гімназії була побудована поряд із будинком родича О. С. Лаппо-Данилевського – Георгія Миколайовича Лаппо-Данилевського, який був предводителем дворянства Миргородського повіту та повітовим земським гласним. Завдяки йому у 1908 р. було проведене надзвичайне земське зібрання, яке прийняло рішення надати під будівництво гімназії дві десятини міської землі та затвердило кошторис на будівництво в сумі 104 тис. 858 крб. [8, с. 25 – 84]. Отже, К. С. Шварсалон покинув престижну столичну гімназію та створив у Миргороді приватний навчальний заклад.

Важливою освітньою установою у м. Полтава була 2-а чоловіча гімназія (1907 р.) [9, с. 46]. Першим директором гімназії став дійсний статський радник В. С. Мачуговський. Василь Степанович намагався поширювати у соціумі нові педагогічні вміння та прагнення до освіти. За його сприяння у Полтаві організовано «Фізико-математичний гурток», який мав на меті популяризувати математичні та природничонаукові знання [13].

Уперше думка про відкриття чоловічої гімназії у Пирятині запропонована в 1902 р. на повітовому земському зібранні. У 1909 р. була скликана приватна нарада до складу якої входили найбільш шановані в місті громадяни, такі як: В. В. Кочубей (представник повітового дворянства), С. С. Іваненко (голова земської управи), О. С. Євсевський (інспектор народних училищ) тощо. Рішення про відкриття чоловічої

гімназії затримувалося Київським навчальним окружним управлінням. Оскільки ініціатива відкриття навчального закладу була від приватних осіб, а не від держави, то прохання було відхилене опікуном Київського навчального округу. Згодом дозвіл на відкриття був наданий Міністерством народної освіти у 1912 р.

Навчальним закладом у м. Переяславі була чоловіча гімназія. У липні 1906 р. голова земської управи В. Гамалія та міський голова І. Марченко прохали попечителя Київського навчального округу про призначення на посаду тимчасово виконуючого обов'язки директора, викладача «словесности» (російської мови та літератури – Авт.) Переяславської жіночої гімназії К. М. Єфімова. 2 серпня К. М. Єфімов був затверджений на посаді виконуючого обов'язки директора [2, с.412].

Найактивнішу участь у становленні гімназійної освіти Золотоніського повіту відіграло повітове земство, яке не тільки було організатором відкриття, а й фінансувало будівництво приміщень та підбір викладацького складу. У 1903 р. у Золотоніську земську управу надійшло клопотання від 150 жителів повіту про заснування в місті 4-класної прогімназії. Своє прохання вони підтвердили благодійним внеском у 10 тис. крб.. У тому ж році Золотоніська міська дума постановила відвести 1800 кв. сажнів міської площі під садibu прогімназії і виділяти щорічно по 500 крб.. Повітове земство у 1910 р. побудувало двоповерхове приміщення для освітньої установи [3]. Першим опікуном Золотоніської гімназії став голова земської управи С. В. Лукашевич. Ним було реорганізовано і створено в Золотоноші чоловічу гімназію.

Гадяцька чоловіча гімназія створена у 1911 р., вона мала шість класів, а у 1917 р. був відкритий сьомий клас. Будівництво навчального закладу розпочалося ще в 1902 р. Споруда вважалася однією з найкращих у Київському навчальному окрузі, на її будівництво було виділено 30 тис. крб. Директором освітньої установи призначено дійсного статського радника І. І. Петрова. Як бачимо, створення Лубенської, Прилуцької, Миргородської, Гадяцької, Переяславської, Полтавської, Пирятинської, Золотоніської чоловічих гімназій відіграло важливе значення у колах освіченої інтелігенції, яка вбачала за необхідне створення та функціонування таких освітніх установ.

Не менш суттєву мережу середніх освітніх установ у Полтавській губернії становили жіночі гімназії. Розглядаючи розвиток освіти, потрібно звернути перш за все увагу на Полтавську Маріїнську гімназію.

За клопотанням викладача кадетського корпусу М. П. Ілляшевича, було утворено приватний навчальний заклад для виховання дівчат дворянського походження – Жіноче училище 1-го розряду, яке було відкрито 15 червня 1860 р. у Полтаві [4, 6, 12 с.723]. Микола Петрович перший запропонував ідею заснування у Полтаві училища для дівчат та залучив багатьох викладачів працювати безкоштовно заради того, щоб зібрати кошти на побудову освітньої установи. Спочатку училище відкрили як навчальний заклад з шестирічним курсом навчання, і знаходилося в найманому будинку. З 1862 року всі жіночі середні навчальні заклади (гімназії та прогімназії) МОН були під опікою імператриці Марії Олександрівни і отримали найменування Маріїнських. Статут цих закладів був затверджений у 1862 р. У 1879 р. навчальні плани гімназій були змінені з метою наближення їх до інститутів. Вихованки після закінчення загального курсу навчання отримували звання домашньої учительки, а ті, хто мав гарні успіхи нагороджувалися медаллю або книжкою та отримували звання домашніх наставниць і право вступати без іспитів на вищі педагогічні курси.[5 с. 16].

Найменування Маріїнського жіночого училища 1-го розряду Полтавське училище отримало в 1863 році. З перетворення Жіночого училища 1-го розряду у Маріїнську жіночу гімназію, вводився семилітній курс навчання, а по її закінченню випускниці отримували атестат домашньої вчительки, а нагороджені медаллю – звання домашньої наставниці [4, с. 723]. У 1880 р., було відкрито при гімназії 8-го додаткового педагогічного класу, після закінчення якого ученицям надавалася змога викладати елементарний курс російської історії, російської мови та арифметики у гімназіях і право вступати на вищі педагогічні курси без іспитів. У 8-й клас, педагогічний, приймали учениць, що бажали займатися педагогічною діяльністю [5, с. 17].

Жіноча освітня установа МНО функціонувала в Переяславі. Ще в 1868 р. повітовою земською управою Переяслава було поставлено питання про необхідність жіночого навчального закладу, який би існував на постійній основі. Пропонувалося відкрити постійно діюче училище. Для нього було зібрано майже 2000 крб. та складено за ці кошти проект статуту закладу.

Експертну оцінку документа зробила опікунська рада Київського навчального округу. Вона зробила висновок, що проект не відповідає діючому в той час «Положенню...», яке у травні 1860 р. затвердив Олександр II. Цей проект діяв під назвою «Положення про жіночі училища Міністерства народної освіти». У ньому було зазначено, що для жінок створювалися училища першого та другого розрядів. Їх фінансувала громадськість, різні товариства та приватні особи.

У 1869 р. з Петербурга надійшло підтвердження висновку експертів, яке засвідчувало неможливість такого проекту. Він не передбачав опікунської ради при училищі, не визначав кількості попечителів. Дівчатам, які вступали в училище, ставили високі вимоги до рівня знань учителів. Також зайвим було введення до педагогічної ради великої кількості людей із земства та інших організацій.

Міністерство народної освіти запропонувало доопрацювати проект, бо дійсно потрібно було створювати належні умови для освіти жінок. Не втрачаючи віри в те, що новий проект буде затверджено, Переяслав узявся за доопрацювання проекту згідно з діючим законодавством. Але повітове і земське зібрання, розглянувши заяву Міністерства, вирішило не відкривати училище. На засіданні 27 травня 1870 р. було висловлено дуже серйозні зауваження з боку Міністерства.

Через два роки (у 1972 р.) на сесії міської думи знову було поставлено на порядок денний питання про жіночу освіту в Переяславі. Тоді гласний священик Олександр Росинський вніс пропозицію відкрити трикласну прогімназію. Утримувати її повинно було місто. Священикові ж було доручено розробити проект.

7 жовтня 1873 р. в Переяславі урочисто відкрили жіночу прогімназію. Кошти на неї пожертвувало земство та міське товариство. Вона стала офіційним жіночим навчальним закладом Міністерства народної освіти. Прогімназію освятили, відправили молебень, і перші 15 дівчат стали її ученицями. Начальницею було призначено досвідчену вчительку, яка мала 15 років стажу класної дами в Полтавському інституті шляхетних дівчат.

Опікункою прогімназії стала княгиня Горчакова, яка виділила для навчального закладу 500 крб. До благодійної акції приєднався градоначальник Санкт-Петербурга генерал Трепов, який дав 100 крб.

Архівні матеріали за 70-80-і рр. XIX ст. не збереглися, але відомо з деяких джерел, що знаходяться в Полтавських архівах, що спочатку прогімназія процвітала. Їй було безкоштовно виділено приміщення для класних кімнат, для рукоділля та музики. У 1877 р. відкрили четвертий клас. Після закінчення чотирьох класів прогімназії випускниці мали право працювати в початковій школі. У 1897 р. проведено найбільший набір дівчат до підготовчого та першого класів жіночої прогімназії. Це дає підстави думати про високу популярність навчального закладу. У цьому ж році постало питання про перетворення Переяславської жіночої прогімназії в повну жіночу гімназію. Приміщення, орендоване в міській пожежній частині, стало тісним. Виникла потреба будівництва нового приміщення. 1905 р. жіноча гімназія одержала нове приміщення. Воно було розраховано на 280 учениць. Будинок був двоповерховим і зберігся до наших днів. На першому поверсі розмістили класні кімнати, а на другому – бібліотеку, учительську та танцклас. Начальницею Переяславської жіночої гімназії спочатку була Ганна Миколаївна Левшина.

Освітні реформи 1860-х рр. вплинули на свідомість людей, адже всестанове навчання жінок сприяло подоланню станових перепонів. Середня освіта відкрила вихованкам шлях до педагогічної, політичної, культурної, медичної та інших сфер діяльності, що допомогло їм усвідомити себе поза родиною та реалізувати власне прагнення до суспільної діяльності та необхідності.

Отже, головним чинником створення середніх чоловічих та жіночих шкіл у Полтавській губернії була місцева громадськість: чиновники, дворянство, інтелігенція, духовенство, меценати та ін. Переважно вони, а не можновладці центральних органів влади створювали належні умови для функціонування навчальних закладів. Із гімназистів формувалися особистості, які в майбутньому ставали відомими громадськими та культурними діячами. У свою чергу викладацький склад гімназій складався з високоосвічених представників інтелігенції, які прагнули навчати та виховувати справжніх творчих особистостей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богомолов Н. А. История одного развода: Документальная хроника // Звезда. / Н. А. Богомолов – 2010. – № 1.
2. Гуржій О. І. Чиновники, міщани та освітяни Переяслава другої половини XVII – початку XX ст.: Монографія. / О. І. Гуржій, В. А. Лоха – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 412 с.
3. За матеріалами Золотоніського краєзнавчого музею ім. М. Пономаренка // «Краткая историческая записка о Золотоношской Земской Мужской гимназии», составленная по поручению Педагогического Совета Золотоношской земской мужской гимназии ко дню освящения нового здания гимназии.
4. Кудрицький А. В. Полтавщина: енциклопедичний довідник / А. В. Кудрицький – К.: Українська Енциклопедія, 1992. – 1024 с.
5. Лопухівська А. В. З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні. Посібник для вчителя./ А. В. Лопухівська – К.:ІСДО, 1994. – 100 с.
6. Никонов Ф. Полтавские губернские ведомости / Ф. Никонов – Полтава, 1881. № 61 – 64.
7. Постановление Миргородского уездного земского собрания 1907 г. – Миргород, 1908. – С. 71-77.

8. Постановления Миргородского чрезвычайного уездного земского собрания 16 мая 1908 г. – Миргород, 1908. – с.25 – 84.
9. Пустовіт Т. П. З історії полтавських гімназій / Т. П. Пустовіт. – П.: Полтавський інститут післядипломної освіти педагогічних працівників. – 1993. – № 1-4. – 46 с.
10. Розсоха Л. « Миргородські історичні етюди / Л. Розсоха. – Гадяч: видавництво «Гадяч», 2014. – 296 с.
11. Симонов М. Т. Заметки к юбилейной по случаю двадцатипятилетия Лубенской гимназии записке. / М. Т. Симонов – К., 1898. – С. 39.
12. Сиольская А. Отчет о состоянии Мариинской Полтавской женской гимназии за 1880 – 1881 уч. год. / А. Сиольская. – Полтава: Тип. Губернского Правления, 1881.
13. Сулименко В. Найстаріша кузня педагогічних кадрів / В. Сулименко. – П.: Полтавський вісник. – 2012. – жовтен.

РОЛЬ РЕФОРМЫ П. А. СТОЛЫПИНА В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЯХ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ НАЧАЛА XX ВЕКА

Ключевые слова: Столыпин, реформа, крестьяне

Key words: Stolypin, reform, peasants

Значимость и актуальность данной проблематики состоит в кризисных явлениях, протекавших в среде русского крестьянства накануне преобразований П.А. Столыпина, которые тормозили социально-экономическое развитие государства и дестабилизировали общественно-политическую ситуацию внутри империи.

Крестьянская реформа 1861 года сыграла важную роль в модернизации сельского хозяйства Российской империи, находившееся в состоянии застоя. Однако проведенные Александром II преобразования середины XIX века не смогли в полной мере решить крестьянский вопрос. При раскрепощении крестьяне получали земельные наделы в пределах общины, но продолжали отрабатывать барщину в пользу помещика до полного выкупа своего надела. Согласно принятому в середине XIX века законодательству, изменился лишь юридический статус крестьянина: от крепостного до временнообязанного.

Для ускорения реформы правительством было принято решение о единовременной выплате помещикам 80% от стоимости за крестьянский надел. В течение 49 лет крестьянин был обязан погасить долг перед государственной казной с уплатой 6% годовых. Окончательно выкупные платежи были отменены лишь в 1907 году. Таким образом, крестьянские выплаты за землю во много раз превысили ее реальную стоимость. [1]

Половинчатость и незавершенность реформы Александра II ярко проявляется при рассмотрении формы собственности крестьянских наделов, выкупленных у помещиков. Крестьяне даже после выплаты кабальных повинностей за свои наделы не стали полноценными её собственниками. Находившаяся в общинной собственности земля не стала объектом динамичных финансовых операций, а лишь была предоставлена крестьянам в пользование. Подобный консерватизм в решении ключевого вопроса внушительным образом замедлял развитие капиталистических отношений в русской деревне и привел к обострению межклассовых противоречий.

Реформа П. А. Столыпина представляла собой широкий комплекс мер по устранению кризисных явлений в сельском хозяйстве. Если в середине XIX века главным тормозом экономического развития было крепостничество, то на заре XX века эта ниша принадлежала общине, которая совершенно не соответствовала требованиям времени. Основа реформы включала в себя передачу наделных земель в пользу крестьян, постепенную ликвидацию общинной собственности на землю, ши-

рокое кредитование на относительно льготных условиях, скупку помещичьих земель для дальнейшей продажи их в руки крестьянству.

Важным звеном в преобразовании сельскохозяйственной сферы Российской империи стала земская реформа, которая подразумевала колоссальные изменения в структуре и системе местного самоуправления. Земства постепенно заменяли реакционные дворянские и шляхетские органы власти и создали на местах гораздо более благоприятные условия для ведения свободного хозяйства.

Не менее значимой в череде социально-экономических преобразований Российской империи начала XX века стала государственная программа по освоению Сибири и Дальнего Востока. Крестьянский вопрос решался путём добровольного переселения крестьян из густозаселённой европейской части империи на восток на весьма выгодных условиях. Согласно правительственной инициативе, земельные наделы переселенцам предоставлялись совершенно бесплатно. Таким образом государство решало сразу два стратегических вопроса: стимулировало заселение своих пустыющих владений и удовлетворяло интересы крестьянства. [1]

В ходе проведения реформы 1906-1911 гг. ходатайства о закреплении земли в частную собственность были поданы более чем 6 миллионами домохозяйств из существовавших 13,5 млн. При посредничестве Крестьянского Поземельного банка крестьяне приобрели 9,65 млн. десятин. Помещичьи хозяйства как массовое явление потеряли хозяйственную значимость, крестьяне в 1916 году засевали (на собственной и арендуемой земле) 89,3 % земель и владели 94 % сельскохозяйственного скота. 1909-1910 гг. продемонстрировали первые результаты широких преобразований, что вылилось в рекордный урожай сельскохозяйственных культур. [1]

Таким образом, имея перед собой цель повысить качество права собственности крестьян на землю, искоренить устаревшие гражданско-правовые ограничения, усовершенствовать уровень продуктивности сельского хозяйства, а также привести крестьянство к статусу экономической доминанты и политической опоры Российской империи, правительство во главе с Петром Аркадьевичем Столыпиным добилось внушительных успехов, которые, к сожалению, не были развиты из-за смерти реформатора, начала мировой войны и деструктивной деятельности внутри империи прозападных либералов и революционеров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврех А. Я. П. А. Столыпин и судьбы реформ в России – М.: Политиздат, 1991. – 286 с.

РОЖДЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО КРАЯ

Ключевые слова: Донбасс, «угольная горячка», иностранные инвестиции

Key words: Donbass, «coal fever», foreign investment

В начале прошлого века Александр Блок, посетив Донбасс, назвал его Новой Америкой – за невиданный для российских просторов динамизм развития, предприимчивость менеджеров и смешение народностей в едином «плавильном котле». Историческая общность, позднее названная советским народом, начала формироваться еще во второй половине XIX века именно в Донбассе. Туда ехали на заработки со всей империи, формируя новую субкультуру индустриального города. Туда тянулись инвесторы, предприниматели, инженеры. Всех влекли три фактора: колоссальные месторождения угля и железной руды (в Кривбассе) и, как следствие, уникальная эффективность металлургического бизнеса.

Представители молодого региона были полны сил, амбиций и строили грандиозные планы на будущее. Бизнесмен из Русской Америки в этом смысле весьма отличался от своих коллег-современников из других регионов страны. По сути дела, предпринимательская культура в Донбассе на рубеже веков сформировалась путем симбиоза западноевропейской культуры бизнеса, которую принесли сюда многочисленные зарубежные инвесторы-промышленники, традиционной русской культуры, представляемой высокообразованной прослойкой предпринимателей-инженеров и «почвеннической» культурой многочисленных народов, которые поселились в Донбассе – греков, евреев, немцев, украинцев и прочих. Многие из них были выдающимися учеными и меценатами, активно занимались благотворительностью, строили церкви, школы, возводили целые города и поселки. В общем, создавали тот регион, который впоследствии в стратегических планах германского генерального штаба в обе мировые войны назывался не иначе как «русский Рур».

Основой для развития предпринимательства в данном регионе послужили его природные богатства. Прежде всего, каменный уголь. Однако, хотя его залежи были открыты уже достаточно давно, поставить на широкую ногу угольный бизнес мешала отдаленность Донбасса от тогдашних металлургических центров страны – Царства Польского и центральных районов страны. Поэтому о действительно серьезном бизнесе в регионе можно было вести речь лишь с конца 60-х годов, когда здесь развернулось железнодорожное строительство. Железные дороги выступили в качестве потребителя донецкого угля, а также стали важными артериями, по которым топливо поступало в другие регионы страны.

Вслед за этим регион пережил первую волну предпринимательской активности, так называемую «угольную горячку», которая началась в конце 60-х годов и протекала целое десятилетие. Практически одновременно начала развиваться металлургическая отрасль. Строительство нынешнего ДМЗ, например, было начато еще в

1869 г., а закончено в 1872 году. Однако вплоть до начала 90-х годов в Донбассе было всего два, отнюдь не самых крупных, металлургических завода.

В начале 80-х годов XIX столетия Н.С. Авдаков, П.Н. Горлов и горный инженер, председатель комиссии выборных от углепромышленников Донбасса А.Ф. Мевийс подготовили экономическую записку в правительство империи, в которой убедительнейшим образом доказали, что развитие горной отрасли сдерживалось отсутствием крупных местных потребителей угля в Донбассе. Впрочем, правительство лишь косвенно помогло развитию металлургической отрасли региона. Основным же прародителем металлургии Донбасса выступил иностранный капитал.

Численность рабочих Донбасса во многом зависела от общих экономических условий: в периоды промышленных кризисов количество людей, занятых в производстве, резко сокращалось. В углепромышленности, где энерговооруженность труда была наименьшей, а применение малопроизводительного ручного труда – массовым, численность рабочих росла быстрее, чем в металлургии, металлообработке и на транспорте. В 1900 г. в промышленности Донбасса работало 170-175 тыс. человек, в том числе в ведущих ее отраслях – угольной, металлургической и металлообрабатывающей – 125 тыс. В годы кризиса начала XX в. работы лишилось свыше 20 тыс. человек. С 1904 по 1909 г., когда в промышленности Юга начался спад, число работающих возросло. В 1909 г. в Донбассе трудилось 128,9 тыс. шахтеров, 37,6 тыс. металлургов, 17 тыс. рабочих железнодорожных депо, 16 тыс. человек в других отраслях промышленности, всего – около 200 тыс. В 1913 г. число работающих в Донбассе составило примерно 262 тыс. человек: из них 168,4 тыс. шахтеров, 54,2 тыс. металлургов, около 20 тыс. железнодорожников, около 19 тыс. рабочих других отраслей промышленности. Именно эти ресурсы и привлекали большое число иностранцев-инвесторов в эти богатые ресурсами и рабочей силой места, так как История Донбасса неразрывно связаны с иностранцами. Не приедь сюда в XIX веке немецкие, британские, французские и бельгийские промышленники – неизвестно, как выглядел бы наш регион сегодня.

Иностранцев привлекал наш регион многим. Прежде всего, высокой нормой прибыли, учитывая низкую себестоимость продукции (близость сырьевой базы, дешевая рабочая сила и т.д.). Среди европейских биржевых спекулянтов в начале века даже ходила поговорка: «С юга России – значит прибыльный». Во-вторых, протекционистская политика государства по отношению к внутреннему рынку металла делала для европейских металлургических магнатов более выгодным не экспорт металла в Россию, а экспорт инвестиций. В-третьих, правительство щедро обеспечивало предприятия государственными заказами. В-четвертых, денежная реформа, проведенная премьер-министром С.Ю. Витте в конце 90-х годов XIX века, сотворила стабильный и мощный рубль, что обеспечило колоссальную прибыльность вложений в рублевые активы (в том числе и в строительство предприятий). Кроме того, на средства предпринимателей Донбасса были открыты начальные школы, гимназии, реальные и коммерческие училища, построены больницы, то есть, создана социальная инфраструктура региона. Люди имели возможность получить образование в той или иной отрасли, что повышало уровень квалификации труда.

Поэтому, с полной уверенностью можно говорить о том, что Донбасс является уникальной областью. Он возник как цельный регион не благодаря государству введению или решениям Госплана и не как результат традиционного эволюционного

развития от аграрной общины к индустриальному городу. Его рождение – заслуга, прежде всего, частной инициативы десятков, сотен предпринимателей, буквально в голой степи за несколько десятилетий построивших города и поселки, заводы, шахты, рудники, железные дороги, морской порт и многое другое, что затем, в течение целого столетия, определяло и определяет развитие нашего региона.

ДОНБАСС В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Ключевые слова: Донбасс, Великая Отечественная Война, оккупация

Key words: Donbass, Great Patriotic War, occupation

Героические бои, проходившие на территории Донбасса, увы, не получили достойного внимания в военной истории. Во время изгнания фашистов из этой территории, донбасское освобождение затмила легендарная Курская битва. Однако потери Красной армии в период активных боевых действий на Донбассе были огромными.

Наиболее развитым регионом всего Советского Союза был Донбасс. Он играл особую роль в жизни страны, так как был одной из ее важных промышленных баз, развитым сельскохозяйственным регионом. «Только в Донецкой области накануне войны работало 1260 крупных промышленных предприятий – шахт, металлургических, машиностроительных, химических и других заводов, разветвленная сеть железных дорог, несколько электростанций, высоковольтные линии электропередач, предприятия легкой и пищевой промышленности. Была создана мощная инфраструктура социально-культурных и бытовых учреждений, лечебных заведений, школ, высших и средних специальных учебных заведений» [4, 10].

Не удивительно, что при составлении плана нападения на СССР, Германия придавала большое значение захвату ее промышленных районов, включая и Донбасс. Немецкое командование понимало, что при потере Донецкого бассейна Советский союз значительно ослабнет, так как потеряет важный промышленный центр, тем самым не сможет долго оказывать серьезного сопротивления. Так же оно считало, что, после оккупации Донбасса и ряда других крупных промышленных районов, Германия сможет улучшить свои военно-экономические ресурсы путем эксплуатации богатств этих территорий, что даст возможности для дальнейшего ведения войны.

В период с конца сентября – начала октября 1941 г. и до июля 1942 г. происходили оборонительные и наступательные операции на Донбассе. Советские войска, партизаны и все трудящиеся Донбасса проявили величайшее мужество и героизм во время этих тяжелых и длительных боев. Огромное превосходство как в живой силе, так и особенно в боевой технике, ценой больших потерь позволило Германии временно оккупировать Донбасс. «Потери за период с 08.10.1941 по 17.07.1942 составили: убито – не менее 23 000, ранено – около 44 000, п. б. в. – 67 000-70 000. Всего потери до 140 000 человек» [4, 95]. Донбасс был оккупирован немецкими войсками, были установлены новые порядки, велась антисоветская пропаганда. Однако фашистским оккупантам так и не удалось воплотить свой план об использовании природных богатств Донбасса и дальнейшем их включении в военно-экономический потенциал германского империализма. В результате умелого маневра и стремительного наступления войска Южного и Юго-Западного фронтов одержали крупную победу в Донском бассейне над немецкими захватчиками и освободили регион. «Победа Красной

Армии в Донбассе имела большое политическое, военное и экономическое значение. Очистив от врага Донбасс, войска Южного и Юго-Западного фронтов открыли себе путь через Северную Таврию в Крым и к низовьям Днепра, создали благоприятные условия для развития наступления на правом берегу Днепра и выхода советских войск в районы Южной Польши, к Румынии, на Балканский полуостров» [2, 227].

Огромный ущерб экономике Донбасса внес свои коррективы в процесс восстановления: «только в угольной промышленности убытки превысили 13 млрд. руб. Общая же сумма убытков по бассейну составляла почти 50 млрд. руб. (в ценах 1926-1927 гг.)» [4, 237]. Экономические отрасли Донбасса возрождались одновременно и важную роль в процессе восстановления играли люди преклонного возраста, подорожки, а так же женщины: «Еще одно патриотическое начинание: горловская комсомолка Нина Кузьменко спустилась в забой и в первый же день самостоятельной работы выполнила полторы нормы забойщика» [4, 244].

Донбасс был восстановлен из пепла и занял свое место среди промышленных центров нашей страны. И в наши дни люди чтят память великих воинов, павших в сражениях за освобождение шахтерского края, тех, кто подарил нам будущее на своей земле. Имена героев навеки останутся в сердцах последующих поколений как напоминание каждому о тех, кто отдал свою жизнь во имя мира и счастья.

Литература:

1. Жирохов М. А. Битва за Донбасс. Миус-фронт / М. А. Жирохов – 1941-1943. – М.: Центрполиграф, 2011. – 319 с.
2. Ершов А. Г. Освобождение Донбасса / А. Г. Ершов – М.: Воениздат, 1973. – 240 с.
3. Буцко Н. А. Подвиг Донбасса: трудовой и боевой героизм трудящихся Донбасса в первый период ВОВ / Н. А. Буцко, М. А. Мартышевский. – К.: Вища школа, 1975. – 159 с.
4. Донетчина в годы Великой Отечественной войны 1941-1945. Известные и неизвестные страницы истории. – Донецк: АОЗТ «Издательство «Донетчина», 2008. – 432 с.
5. Тепляков Г. В. Донбасс. Год 1943: Воспоминания участников Донбасской наступательной операции в годы Великой Отечественной войны / Сост. Г. В. Тепляков. – Донецк: Донбас, 1980. – 191 с.

КУЛЬТУРА КИЕВСКОЙ РУСИ IX-XIII ВЕКОВ

Ключевые слова: Киевская Русь, культура, искусство, литература

Key words: Kievan Rus, culture, art, literature

Культура народа является частью его истории. Ее становление, последующее развитие тесно связаны с теми же историческими факторами, которые воздействуют на становление и развитие хозяйства страны, ее государственности, политической и духовной жизни общества. В понятие «культура» входит, естественно, все, что создано умом, талантом, рукоделием народа, все, что выражает его духовную сущность, взгляд на мир, природу, человеческое бытие, на человеческие отношения.

К сожалению, до нашего времени сохранилась небольшая часть культурных достижений периода развития Киевской Руси. Однако и они говорят о высоком уровне развития как материальной, так и духовной культуры.

В истории культуры можно выделить основные особенности развития культуры Киевской Руси IX-XIII вв.:

Имела связи с византийской культурой, культурой западноевропейских и азиатских стран.

Основу культуры Руси составляли местные элементы, принадлежащие народному мировосприятию и миропониманию.

Базой для создания местной самобытной культуры было дохристианская культурная среда.

После крещения Руси христианство оказывало доминирующее влияние на культурную среду.

Возникновение и становление собственного государства повлияло на культурный прогресс восточных славян и появление новых культурных явлений.

Важным показателем культурного развития Киевской Руси является архитектура и изобразительное искусство, истоками которых были строительные и художественные традиции восточных славян. Их вековой опыт в области деревянного зодчества, сооружения крупных поселений, жилищ и святилищ, высокоразвитые ремесленные навыки, традиции художественного творчества с успехом усваиваются искусством Руси.

До самого X века у восточных славян архитектура в значительной степени была представлена деревянными строениями. Лишь в период правления Владимира происходит близкое знакомство с православной Византией, в результате чего русские мастера перенимают греческие традиции в архитектуре. Среди прочего православие еще и стимулировало развитие художественных навыков местных умельцев. Живопись этого периода была представлена храмовыми фресками и иконами. Интересно, что влияние византийских канонов на иконопись прослеживалось в дальнейшей культуре русских земель еще более длительный период, чем в архитектуре.

Большое значение имели ремесла. Известно, что в Киевской Руси существовало около 60 различных специальностей. Кузнецы славились изготовлением оружия и доспехов: кольчуг, мечей и сабель, арбалетов и стрел; широкий спрос имели самозатачивающиеся ножи и замки. Ремесленники славились литыми колоколами, ювелирными изделиями и керамикой, изготовлением разнообразных деревянных и кожаных изделий.

До прихода христианства, Русь имела свою систему письма. Становление православия, содействовало распространению просвещения. В середине IX века, братья-миссионеры Кирилл и Мефодий, создают азбуку – «глаголицу», которая была сформирована по большей части из переводов церковных книг. Распространению и развитию письменности в первую очередь способствовало крещение Руси. Неудивительно, что самые важные письменные памятники культуры Древней Руси созданы на глаголице: это и Изборник Святослава, и Остромирово Евангелие, и Поучение детям Мономаха, и Русская Правда Ярослава, и множество других важнейших документов того времени. Крайне важное место в литературе занимают художественно-исторические сказания: Повесть временных лет, Слово о полку Игоревом, Повесть о взятии Батыем Рязани и другие.

Музыкальная культура тесно была связана с местным фольклором, который выражался в основном через культовые песни, поэзию, былины и так далее. Кстати, в этой области влияние православия и византийской культуры было существенно меньшим. Былины и сказания уходили корнями в языческое прошлое славян.

Главный результат духовного развития Киевской Руси – это формирование древнерусской общности. Народности с общим языком, территориальным и политическим единством, едиными историческими корнями и близкой духовной сферой и материальной культурой.

Традиции культуры Киевской Руси являются большим вкладом в историю и культуру, сложившиеся в последующем украинской народности. Украинская культура имеет единые корни с белорусской и русской культурой, представляет собой самобытное уникальное явление. Украинский народ, не смотря на трудные испытания, сохранил, развил и обогатил культурное наследие новым содержанием, создал собственную культуру, которая завоевала большой авторитет и всеобщее мировое признание.

ВОПРОС ОБ ОБРАЗОВАНИИ МОСКОВСКОЙ ДЕРЖАВЫ В ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Ключевые слова: Московское государство, история, государственность
Key words: Moscow state, history, state system

Несмотря на длительное развитие исторической науки, а также многочисленным исследованиям историков XVII-XX веков вопрос возникновения Московской державы до сих пор остается нераскрытым.

На протяжении длительного периода истории исследовали процесс образования Московской государственности, задаваясь вопросом кем именно была, создана древнерусская государственность.

Историки С. Соловьев и В. Ключевский делали акцент в своих работах на причинах возвышения Москвы.

Основными источниками, которые могут служить, в вопросе образования государства Московского являются летописи, различены грамоты, акты церквей и монастырей, а также иностранные источники.

Исследователи истории России, которые занимались вопросами образования Московского государства В.Н. Татищева, И.Н. Болтин, Н.М. Карамзин, В.О. Ключевский, С.М. Соловьев, Н.Костомаров, Г.К. Нечволодов, И. Пересветов, А.Е. Пресняков, А.А. Шахматов, М.А. Дьяконов, В.И. Сергеевич.

Как мы видим вопросом образования Московской державы задавались многие историки.

Н.М. Карамзин автор «Истории государства российского». Карамзин представлял возникновение Московской державы как процесс установления монархии, а также считал ключевой фигурой в этом процессе Ивана III.

Также следует упомянуть И.Е. Забелина который в сочинении «Взгляд на развитие Московского единодержавия» большую роль отводит рассмотрению политической борьбы в XIII – XIV вв. между князьями, которая составляет немалый интерес по исследуемой теме.

Такие исследователи как Н. Костомаров и Н. Павлов-Сильванский в вопросе процесса образования Московской державы немалую долю в своих исследованиях отводят концепции феодализма.

Необходимо упомянуть, что рассматривают они эти процессы в своих трудах Костомаров в работе «Начало единодержавия в Древней Руси», а Павлов-Сильванский в работах: «Феодализм в Древней Руси», «Феодализм в удельной Руси».

Следует сказать, что немалую роль в исследуемом вопросе играет и то почему русские земли объединялись именно вокруг Москвы, а не другого города и этот вопрос исследовали историки С.М. Соловьев и В.О. Ключевский.

А.Е. Пресняков указывает, что процесс образования Московского государства произошел не из-за соби́рания русских земель, а из-за соби́рания власти князьями.

Также проблемой возникновения Московского государства занимался Л.В. Черепнин, автор труда «Образование русского централизованного государства в XIV–XV веках».

А.М. Сахаров связывал процесс образования Московской державы и объединение русских земель с потребностями освобождения от Ордынского ига.

Н.С. Борисов указывает на искусство политической деятельности московских князей в процессе объединения русских земель.

Также следует сказать, что вопрос эволюции Московской державы интересовал и зарубежных исследователей. Так немалую ценность для историков современности может представлять работа Якоба Рейтенфельса «Сказания светлейшему герцогу Тосканскому Козьме Третьему о Московии»

Работы Генриха фон Штадена посвященных России были опубликованных в 1917 г. под общим названием «Записки о Московии».

Также необходимо упомянуть и Джерома Горсейя автора нескольких сочинений мемуарного характера, содержащих сведения об истории России.

Флетчер Д. автор сочинения «О государстве Русском» в котором дает подробное описание государственного строя России.

Таким образом, мы видим, что вопрос об образовании Московского государства подробно рассматривался исследователей XVIII-XX вв. В частности в отечественной исторической науке вопрос об возникновении Московской державы рассматривался достаточно подробно, но тем не менее еще оставляет простор для исследований историков современного периода.

Товкун Л.П.

Доцент, кандидат історичних наук,
доцент кафедри медико-біологічних дисциплін і валеології
Державний вищий начальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», Україна

ПИТАННЯ ГІГІЄНИ ХАРЧУВАННЯ У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ-ГІГІЄНІСТІВ (20-30-ті рр ХХст.)

Ключові слова: гігієна харчування, санітарно-гігієнічні відділи, кафедра гігієни, Київський медичний інститут, Харківський медичний інститут, Одеський медичний інститут.

Keywords: food hygiene, sanitation department, health department, Kyiv Medical Institute, Kharkov Medical Institute, Odessa Medical Institute.

20-30-ті роки ХХ ст. стали початком активізації науково-дослідної діяльності у галузі гігієни харчування в Україні. Наприкінці 20-х років ХХ ст. санітарно-гігієнічні відділи при санітарно-бактеріологічних інститутах почали надавати значної уваги вивченню питань харчування. Так, у Харківському (В.А. Углов) і Дніпропетровському санітарно-бактеріологічних інститутах (М.В. Дониц) та Одеській санітарно-бактеріологічній лабораторії (М.М. Костямін) були здійснені дослідження харчової цінності окремих харчових продуктів, розроблені методи їх гігієнічної оцінки і санітарно-харчового нагляду. Проте на ой час цього було недостатньо.

Результати своїх досліджень із гігієни харчування публікували викладачі медичних інститутів України. Так, у 1925-1932 рр. у Харківському медичному інституті кафедру соціальної гігієни та охорони здоров'я очолював професор С.А. Томілін. Він автор понад 100 наукових праць. У тому числі 17 монографій [13]. Серед яких монографія «Спроба санітарного опису України» (1928) [16]. У цій монографії автор узагальнив дані вивчення стану харчування в дореволюційній Росії, здійснив аналіз стану харчування сільського населення України у 20-ті роки ХХ ст. Аналізуючи дані, професор стверджував, що стан харчування дорослого сільського населення у 1925 р. значно погіршився. Навіть характер харчування у дуже заможної частини селянства не задовольняв гігієнічних вимог. На основі цього автор зробив висновок, що необхідно «... раціоналізувати харчування селянства, зробити його здоровішим і тим самим поліпшити та зміцнити стан селянських мас...» [9].

Професор цього ж інституту А.В. Палладін у 1922 р. здійснив друге видання своєї книги «Основи живлення» (1919) [3], а в 1925 р. знову її перевидав. В останньому виданні автор українською мовою зробив ряд конкретних поправок і доповнень згідно з наявними на початку ХХ ст. уявленнями про фізіологію та біохімію харчування. У цій монографії представлена характеристика харчових речовин, процесів травлення і засвоюваності їжі в травному каналі, хімічного складу харчового раціону, показано значення якості харчових білків, мінеральних речовин і води в процесах травлення та засвоєння їжі, норми харчування. Окремий розділ присвячено мінімальним білковим нормам. Висвітлено питання доцільності харчування лише рослинною їжею, значення

штучних продуктів у харчуванні, а також описано методики створення харчових норм. Професор широко використав результати досліджень провідних учених Західної Європи, Канади, США під час аргументації основних положень і висновків [10].

В Одеському медичному інституті завідувач кафедри гігієни професор М. М. Костямін у 20-х роках ХХ ст. опублікував ряд наукових праць: «Гигиена питания», «Санитарно-пищевое товароведение», «Практика исследования пищевых продуктов», «Биологический способ определения качества муки», «Гигиена в холодильном деле», «Гигиена консервного производства» [12].

У Київському медичному інституті в 1923-1929 рр. кафедру професійної гігієни очолював професор В.Я. Підгаєцький – вчений-гігієніст і досвідчений педагог [14]. Ним опубліковано ряд праць, присвячених питанням раціонального харчування населення загалом і сільськогосподарських працівників і дітей зокрема [4-8]. Ці праці мали велике значення для покращення здоров'я населення України внаслідок пережитих Першої світової та громадянської війн і революції, а також для підвищення продуктивності праці. Автором з'ясовано, що в Україні на той час не існувало усталеного типу харчування сільськогосподарських робітників, а їхній раціон не відповідав енергетичним затратам. Із метою ліквідації цих недоліків професор обґрунтував конкретні шляхи поліпшення харчування сільськогосподарських робітників. Особливу увагу вчений пропонував звернути на необхідність створення чіткої системи захисту дітей та організацію дитячого харчування. Під час реалізації цих та інших завдань, на його думку, необхідно дотримуватися визначених компетентними органами норм харчування, що сприятиме підвищенню продуктивності праці [17-18].

У 1935 р. у Київському медичному інституті розпочала свою діяльність кафедра гігієни харчування під керівництвом доцента Г.Ф. Поллака. Наукова робота викладачів кафедри гігієни харчування у довоєнний період була спрямована у такому напрямі: вивчення регенераційних процесів організму під впливом факторів харчування за допомогою тканинних культур (Г.Ф. Поллак); вивчення розповсюженості харчових отруєнь із метою розробки та впровадження профілактичних заходів (Б.Л. Гордін); обґрунтування використання методики визначення окислювально-відновлювального потенціалу харчових продуктів як раннього показника їх псування (І.П. Барченко). Перед війною за матеріалами вищезазначених досліджень асистенти Б.Л. Гордін та І.П. Барченко захистили кандидатські дисертації.

Одним із аспектів наукової діяльності кафедри було вивчення закономірностей виникнення і розвитку харчових отруєнь. Унаслідок цих досліджень була розроблена і впроваджена в УРСР система профілактичних заходів.

Одночасно Г.Ф. Поллак і Б.Л. Гордін брали активну участь у діяльності лабораторій Інституту гігієни праці та Інституту харчування у сумісній розробці актуальних питань гігієни харчування і проведення наукових досліджень; публікували методичні роботи з організації проведення санітарно-харчового нагляду в Україні [14].

Водночас необхідно відзначити, що тоді радянською владою на базі академічних установ засновувалися науково-дослідні кафедри. Вони мали велике значення в організації науки в Україні ХХ ст. і стали основою для формування науково-дослідних інститутів сучасного типу. Однією з таких кафедр була кафедра народного здоров'я, гігієни та санітарії при ВУАН, яку в 1921 р. організував і очолив академік О.В. Корчак-Чепурківський [15]. У 1927 р. вийшла з друку його книга «Їжа та здоров'я людини. Го-

ловні основи фізіології та гігієни щодо живлення та харчування», яка була дозволена Державним Науково-Методологічним Комітетом Наркомосвіти УСРР із секції соціального виховання як бібліотечний посібник для учнів [2]. Цією книгою автор намагався привернути увагу чинної влади до проблем харчування населення, збереження та зміцнення його здоров'я. На її сторінках він ознайомлював читача зі значенням раціонального харчування для здоров'я людини з наукової точки зору; зрозуміло для читачів мовою пояснював фізіологію організму, надавав рекомендації щодо збереження здоров'я та попередження захворювань. О.В. Корчак-Чепурківський також висвітлив негативний вплив на організм шкідливих звичок: алкоголю, тютюну та наркотичних речовин. Науково обґрунтував енергетичний та хімічний склад добового раціону для людей різних спеціальностей, а також ознайомив читачів із вегетаріанством та його значенням для харчування та здоров'я людини [11].

На той час це був перший український посібник із гігієни харчування, котрим користувалися студенти медичних закладів, доки його не вилучили з медичних бібліотек у 30-х р. ХХ ст. [1, с. 23].

Таким чином, вищезгадані видатні вчені-гігієністи зробили значний внесок у розвиток гігієни харчування в Україні завдяки своїм дослідженням і опублікованим працям у цій галузі. Ці праці й тепер не втратили свого наукового значення. Сучасні фахівці використовують ці матеріали з метою порівняльного аналізу стану здоров'я та харчування населення України.

Література

1. Ганіткевич Я. Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи / Я. Ганіткевич. – Львів, 2002. – С. 11–37.
2. Корчак-Чепурківський О. В. Їжа та здоров'я людини. Головні основи фізіології та гігієни що до живлення та харчування / О. В. Корчак-Чепурківський. – К.: Державне видавництво України, 1927. – 68 с.
3. Палладін А.В. Основи живлення / А.В. Палладін. – Х.: Держвидав України, 1919. – 202 с.
4. Підгаєцький В.Я. До характеристики харчування робітників на сільгоспах УРСР у 1923-1924 рр. / В.Я. Підгаєцький // Українські медичні вісті. – 1925. – № 1. – С. 198–207.
5. Підгаєцький В.Я. Роль і сучасні завдання фізичної культури / В.Я. Підгаєцький // Київський медичний журнал / Орган Київських научних медичних обществ. – 1922. – № 6. – С. 19.
6. Підгаєцький В.Я. Харчування сільськогосподарських робітників на Україні / В.Я. Підгаєцький // Земельник / Громадсько-професійний та науковий щомісячник Науково-технічної секції Всеробітземлісу на Україні. – Х., 1924. – № 3. – С. 78-82.
7. Подгаецкий В.Я. Вопросы НОТ в приложении к сельскому хозяйству / В.Я. Подгаецкий // Работник Земли и Леса. – 1923. – № 4-5. – С. 55.
8. Подгаецкий В.Я. К вопросу о положении попечения о детях в Германии / В.Я. Подгаецкий // Профилактическая медицина. – Х., 1923. – № 1-2. – С. 95–104.
9. Смоляр В.І. Томілін С.А. «Спроба санітарного опису України» / В.І. Смоляр // Проблеми харчування. – 2007. – № 2. – С. 29.

10. Смоляр В.І. До 85-річчя видання книги проф. А. Палладіна «Основи живлення», Х.: Держвидав України, 1919. – 202 с. / В.І. Смоляр // Проблеми харчування. – 2005. – № 1. – С. 49-54.
11. Товкун Л.П. Академік О.В.Корчак-Чепурківський – основоположник кафедри народного здоров'я, гігієни і санітарії при ВУАН / Л.П. Товкун // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 19. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – С. 209–215.
12. Товкун Л.П. Внесок учених-гігієністів Одеського медичного інституту в розвиток гігієни в Україні (1921-1941 рр.) / Л.П. Товкун // Краєзнавство. Науковий журнал, 2015, № 1/2 (90/91) – С. 213-216.
13. Товкун Л.П. Розвиток гігієни у вищих медичних закладах Харкова (1920-1930-ті рр.) / Л.П. Товкун // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. Випуск 44. – К., 2014. – С. 139–144.
14. Товкун Л.П. Розвиток гігієнічної освіти і науки в Київському медичному інституті (1920-1941 рр.) / Л.П. Товкун // Переяславський літопис: зб. наук. статей. Вип. 6. / [ред. колегія: Коцур В.П. (голов. ред.) та ін.] – Переяслав-Хмельницький, 2014. – С. 259–267.
15. Товкун Л.П. Роль академіка О.В. Корчака-Чепурківського у становлення та діяльність медичних установ УАН-ВУАН-АН УРСР (1921-1934 рр.) / Л.П. Товкун // Технологічна освіта: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 9. – С. 214–220.
16. Томлін С.А. Спроба санітарного опису України / С.А. Томлін. – Х.: ЦСУ, 1928. – 67 с.
17. Яворовський О.П. Професор В.Я. Підгаєцький про значення раціонального харчування в умовах народногосподарської кризи та наслідків голоду 1921-1923 років в Україні / О.П. Яворовський, І.М. Сахарчук, В.І. Зенкіна, О.В. Кузьмінська // Довкілля та здоров'я. – 2010. – № 4. – С. 77–78.
18. Яворовський О.П. Професор В.Я. Підгаєцький про значення раціонального харчування в умовах народногосподарської кризи та наслідків голоду 1921-1923 років в Україні / О.П. Яворовський, І.М. Сахарчук, В.І. Зенкіна, О.В. Кузьмінська // Довкілля та здоров'я. – 2011. – № 1. – С. 76–80.

ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ УСТАНОВ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х – КІНЕЦЬ 1980-Х РР.)

Ключові слова: радянська влада, ідеологічний диктат, Інститут суспільних наук АН УРСР, наукові дослідження.

Key words: Soviet authorities, ideological dictatorship, the Institute of Social Sciences of the Academy of Science of the USSR in Lviv, scientific research.

Українська історична наука здобуває нові горизонти, адже вперше за багато десятиріч вчені дістали можливість працювати в закордонних архівах і бібліотеках без втручання ідеологічних наглядачів. Модель радянської історичної науки вважалася зразковою, а марксистсько-ленінські принципи історичного пізнання – непорушними. Фактично, будь-який інший напрямок історичної думки розглядався не інакше, як з точки зору його відповідності критеріям марксистсько-ленінської теорії. Радянський дослідник ще тільки приступаючи до аналізу стану немарксистської історичної науки, вже мав готовий вирок для неї: він повинен був говорити про її кризу [1]. Вся історія людства у радянському суспільствознавстві розглядалася як процес послідовної, об'єктивної, неминучої для всіх народів зміни п'яти суспільно-економічних формацій: первіснообщинної (первіснокомуністичної), рабовласницької, феодальної, капіталістичної, грядущої комуністичної. Комуністичний режим приваблювала обіцянка всесвітньої перемоги комунізму, і категорія «суспільно-економічна формація» (попри її численні недоліки, про які йтиметься далі) стала тим фундаментом, на якому в СРСР зводилася уся будівля офіційної методології історичної науки [2].

Метою даної статті є визначення суспільно-політичних умов, результатів діяльності осередків суспільних наук Академії наук УРСР, гуманітарних кафедр вищих навчальних закладів у західних областях УРСР.

У 1944–1945 рр. політична кон'юнктура виявилася досить сприятливою для розбудови на заході України радянської академічної інфраструктури. Їй було відведено важливе місце в системі заходів, декларованих радянськими директивними органами щодо швидкої ліквідації руйнівних наслідків нацистської окупації, відбудови та розвитку економіки й культури регіону та ін., що були покликані забезпечити повну й остаточну інтеграцію регіону у всесоюзний простір [3].

Вже до середини серпня 1944 р. у Львові відновили діяльність відділи інститутів АН УРСР, а перше організаційне засідання відділу історії України відбулося в присутності директора Інституту історії України АН УРСР М. Петровського 31 липня, тобто через три дні після вступу радянських військ до галицької столиці. «В основному склад наукових робітників установ Академії у Львові являє собою значну наукову силу», – констатувала комісія АН УРСР на чолі з керівником Відділу суспільних наук академіком М. Птухою, що в грудні 1944 р. спеціально вивчала стан

науково-організаційної роботи у львівських академічних інституціях [4]. Відновлений відділ Інституту історії України АН УРСР, що розмістився в кількох кімнатах за новою адресою – вул. Радянська, 24, почав свою роботу у складі чотирьох осіб (І. Крип'якевич, М. Кордуба – колишній професор Варшавського університету, що в роки німецької окупації перебрався до Львова), С. Білецький, І. Карпинець. Восени того ж року науковий штат відділу зріс до шести осіб (І. Крип'якевич (завідувач), І. Карпинець, М. Кордуба, Ф. Голійчук, О. Терлецький (старші наукові співробітники) та С. Білецький (молодший науковий співробітник). У серпні 1945 р. до них приєднались кандидат історичних наук І. Белякевич – ректор (жовтень 1944–липень 1948 рр.) Львівського університету ім. І. Франка та декан історичного факультету і доцент кафедри України того ж вузу В. Горбатюк, що, очевидно, повинні були забезпечити відповідну ідейно-політичну толерантність у роботі відділу. Співробітниками відділу вже в 1944 р. було закінчено три теми, в тому числі й робота відомого українського історика І. Крип'якевича «Західні границі України. Історико-картографічний огляд». В 1946 р. на тлі ініційованої владою широкомасштабної ідеологічної кампанії проти так званого українського буржуазного націоналізму, головним ідеологом і натхненником якого оголосили М. Грушевського, а його послідовниками І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Кордубу, О. Терлецького, розгорнувся наступ проти українських соціогуманітарних академічних установ і в першу чергу їх львівських осередків. Першими жертвами цього наступу стали відділи інститутів літератури ім. Т. Г. Шевченка, економіки, історії України, які були ліквідовані у жовтні 1946 р.

Протягом 1945–1946 рр. відділ працював над розробкою шести нових тем, серед яких було й дослідження згаданого І. Крип'якевича «Листи Богдана Хмельницького», виконання якої передбачало археографічну обробку та публікацію епістолярію гетьмана з укладанням до нього коментарів. Однак здійснити виконання запланованих тем співробітникам Львівського відділу не вдалося через його ліквідацію в середині 1946 р. у зв'язку з початком боротьби зі «школою М. С. Грушевського» [5]. Протягом 1945–1946 рр. підрозділ кількісно зріс удвоє. У 1946 р. у відділі, який поповнили І. Околот, А. Брагінець (філософ), Ю. Заяць (бібліограф), І. Сойко, С. Кміцикевич, налічувалося 13 співробітників, а відтак було забезпечено належний науковий потенціал для дослідження тих чи інших аспектів історії України. Більшість співробітників відділу мали радянські і зарубіжні наукові ступені і звання [6].

В кінці липня 1944 р. розпочалося відновлення діяльності історичного факультету Львівського університету. Порівняно з довоєнним періодом, реформувались і виникли нові кафедри: історії стародавнього світу і археології (завідувач – І. Вейцківський), історії середніх віків (завідувач – М. Скорик, з 1945 р. – Д. Похилевич), історії УРСР (завідувач – І. Крип'якевич), історії народів СРСР (завідувач – В. Осечинський), історії південних і західних слов'ян (завідувач – М. Кордуба), історії нового часу (завідувач – І. Белякевич).

У червні 1951 року почав свою діяльність Інститут суспільних наук АН УРСР, який об'єднав львівські відділи київських академічних установ – археології (завідувач відділу канд. істор. наук В. Довженок), етнографії і народної творчості (О. Дей), мовознавства (І. Свенціцький), а також новостворені відділи – історії України (І. Крип'якевич, 1953–1962 рр. – директор Інституту), економіки (В. Огоновський), української літератури (М. Возняк) [7]. У 1963 році академічна установа всупереч

волі колективу опинилася в системі Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти, перейшовши в підпорядкування Львівського державного університету імені Івана Франка. Однак лише у 1969 р. Інститут суспільних наук знову набув статусу академічного закладу [8]. Щоправда, у 80-і рр. його очолювали надіслані компартійними органами особи, донедавна працівники Львівського ОК КПУ.

Одним із руйнівних наслідків ідеологічної «чистки» 1972–1973 рр. було зняття з видавничих планів підготовлених на той час до видання наукових досліджень. Серед найбільш важливих праць, публікацію яких було припинено, слід назвати монографію І. Крип'якевича «Галицько-Волинське Князівство», що готувалася до друку в Інституті суспільних наук АН УРСР, альбому філіграней та пов'язаного з ним дослідження історії українських папірень під назвою «Українські філіграні XVI–XX ст.» О. Мацюка, низки збірок документів, підготовлених українськими архівістами, зокрема «Щоденника Олександра Кістяківського». У 1972 р. припинилася робота над багатотомним корпусним виданням Архіву Коша Запорізької Січі. Трохи пізніше, у 1977 р., через визнання «політично шкідливою» інформації, що містилася у документах, які мали входити до археографічної публікації, було згорнуто роботу над збіркою «Кирило-Мефодіївське товариство». Показовим було зупинення на останній стадії в рік 100-річчя від дня народження М. Скрипника запланованого за постановою ЦК КПУ видання його вибраних творів [9].

Ідеологічне «потепління» кінця 70-х – початку 80-х рр. не відбилося на історичних конструкціях, якими диспонував у своїй політиці правлячий режим. Загальна лінія на нівелювання, в тому числі за допомогою історичних побудов, української самотності не тільки залишилася незмінною, але й набула певного розвитку, зокрема, як було показано вище, у проголошенні 1500-річного ювілею Києва та впертому запереченні голодомору 1932–1933 рр. Було помітним пом'якшення режиму публікацій для студій та джерел, що стосувалися «дореволюційної» епохи. 1981 р. в друці у львівському журналі «Жовтень» з'явився перекладений Я. Кравцем «Опис України» Гійома Левассера де Боплана (з деякими вилученнями) зі вступною статтею Я. Ісаєвича. Долаючи перепони, по суті, ідеологічного порядку, опір з боку функціонерів ЦК КПУ, відомому досліднику давнього українського письменства, на той час – співробітнику ІА АН УРСР Л. Махновцю вдалося частково реалізувати свій проект публікації Іпатіївського літопису українською мовою. Вже до середини 80-х рр. український читач міг ознайомитись з Галицько-Волинським літописом (1982), Київським літописом (1984), творами Володимира Мономаха (1986). Повністю Іпатіївський літопис побачив світ з передмовою та науково-допоміжним апаратом, укладеним Л. Махновцем, у видавництві «Дніпро» у 1989 р. [10].

Після звільнення Прикарпаття від фашистської окупації Станіславський учительський інститут (створений в березні 1940 р.) відновив роботу і 30 серпня 1944 р. на історичний факультет було прийнято 49 студентів. У перші повоєнні роки Міністерство освіти УРСР направило на роботу до Станіславського учительського інституту кандидатів історичних наук, доцентів П. Денисовця, П. Руценка, М. Струмінського, викладачів М. Лизогуба, І. Побережного, Г. Січкаря, Н. Сафонову. Деканами факультету в той час були П. Денисовець, І. Побережний, Г. Січкарь, П. Руценко. Згодом викладачами факультету стали кандидати історичних наук, доценти В. Духніч, М. Кравець, М. Ксензенко, І. Червінкін-Корольов, а також І. Васюта, Ю. Патлажан

та інші [11]. У 1969 р. історико-філологічний факультет перейменовано на історико-педагогічний, що обґрунтовувалося необхідністю підготовки лише учителів історії, але й методистів виховної роботи. До 1968 р. існувала лише кафедра історії, в 1968 р. її реорганізовано в кафедри історії СРСР і УРСР та загальної історії. Посилення ідеологічного тиску тоталітарного режиму на процес підготовки фахівців-істориків призвело до створення у 1970 р. кафедри піонерської та комсомольської роботи. У 50-х – 80-х рр. деканами факультету були О. Лисенко, Ю. Патлажан, І. Червінкін-Корольов, В. Гуменюк, А. Крюков, І. Шумейко. Рівень наукової кваліфікації продовжував зростати. У 1972 р. першим з викладачів факультету й Інституту І. Васюта захистив докторську дисертацію. З Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) на факультет прибули і отримали квартири доктори історичних наук, професори В. Грабовецький і Ю. Карпенко. Наприкінці 80-х років у складі викладачів факультету були 3 доктори наук, професори, 17 кандидатів наук, доцентів [12]. На історичних факультетах Київського університету імені Тараса Шевченка, Львівського університету імені Івана Франка, Київського педагогічного інституту імені Максима Горького прикарпатські історики проходили стажування, вивчали досвід наукової роботи.

У вересні 1944 р. розпочав роботу новий осередок науки – Кременецький державний учительський інститут (започаткований 12 квітня 1940 р.). 1944–1945 навчальний рік Інститут почав з чотирма викладачами, а на кінець того ж року Інститут мав штатних робітників кафедр 20, та, крім того по сумісництву (робітники середніх шкіл). Виконували обов'язки завідувачів кафедр ст. викладачі: У. Краглік (ректор у 1944–1950 рр.), О. Родзін (в.о. заст. директора), І. Козенко, Т. Крестинська А. Гастілович, О. Лисенко, О. Михайлюк (декан природничо-географічного факультету). Кафедра основ марксизму-ленінізму створена з 15 липня 1945 р. і складалася з трьох чоловік – керівника кафедри О. Родзіна, асистента О. Злочевської, лаборанта З. Кустовської. На початку квітня 1945 р. НАРКОМОС УРСР надіслав на допомогу ст. викладача «Основ марксизму-ленінізму» із Дніпропетровського університету Б. Матюшенко [13]. В 1949–1950 н.р. в склад кафедри входили І. Пастернак (зав. кафедри), О. Носов, М. Товкач, С. Костюк, Х. Чернуха. В своїй практичній роботі кафедра основ марксизму-ленінізму «виходила із рішень ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У про ідеологічну роботу, Постанови ЦК КП(б)У «Про покращення політико-виховної роботи у вузах України» і наказів Міністерства вищої освіти СРСР і Міністерства освіти УРСР з питань ідеологічної роботи, направляючи всю свою роботу на підвищення якості викладання основ марксизму-ленінізму; вела боротьбу проти схоластики, догматизму». Кафедра історії складалась з двох працівників – завідувача кафедри У. Краглік та викладача Г. Бондар (яка була звільнена, бо «виявила свою слабу підготовку до роботи в Виші»). У 1945–1946 н.р. на кафедрі історії працювали У. Краглік, Н. Лядова, О. Вергілес, В. Москаленко. Наукова робота членів кафедри, з яких ніхто не мав наукового ступеня, заключалась, головним чином, в підготовці до складання кандидатського іспиту. Лише зав. кафедрою ст. викладач У. Краглік працював над дисертацією на тему: «Революційний рух на Сумщині» [14].

Новий етап у розвитку української науки, особливо академічної, започаткував Західний науковий центр Академії наук Української РСР утворений 11 травня 1971 р. Територіально його діяльність спочатку охоплювала 7 західних областей України. У 2007 р. до сфери його юрисдикції долучено і Хмельницьку область. Поста-

новою Президії Академії наук Української РСР від 20 травня 1971 р. «Про створення наукових центрів Академії наук УРСР в окремих економічних районах Української РСР» визначено основні завдання регіональних наукових центрів Академії. До них насамперед віднесено: розвиток фундаментальних досліджень; розробку наукових проблем, важливих для прискореного розвитку економіки краю; організацію комплексних досліджень силами академічних інститутів, вищих навчальних закладів і галузевих науково-дослідних установ. У різний час головами Центру були академіки Г. Доленко, Я. Підстригач, І. Юхновський, М. Долішній, які своєю наполегливою працею сприяли його становленню [15]. Центр частково координував діяльність Інституту суспільних наук АН УРСР, Етнографічного музею, гуманітарних кафедр вишів.

Справедливо відзначив Я. Ісаєвич, що в науковій діяльності гуманітарних інституцій темп і характер принципових зрушень залежав не так від політичної заангажованості частини науковців, як від питомої ваги вчених, які й раніше тією чи іншою мірою протистояли повній ідеологізації науки. До них досить швидко приєдналися і ті, які щиро прозріли, і ті, які за всіх умов були кон'юнктуристами. Перехід на національні позиції також і кон'юнктуристи став показником безповоротності поразки старої системи [16]. Отже, у рамках тоталітарного режиму гуманітарна наука розглядалася як вельми придатний засіб політико-ідеологічного впливу на формування народної свідомості у напрямку, необхідному партійному керівництву. За радянських часів важко було звільнити дослідження історії, культури від впливу домінуючих тоді суспільно-політичних цінностей та монополії офіційної ідеології.

Список використаних джерел:

1. Головка В. В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст / В.В. Головка. – К., 2003. – С. 28.
2. Космина В. Г. Радянська методологія історії й офіційна ідеологія / В. Г. Космина // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2004. – Вип. XVIII. – С. 281.
3. Луцький О. Радянська академічна наука в західних областях України 1940–1951 рр.: від відділів до інститутів / О. Луцький // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ: Інститут історії України НАН України. – 2009. – Вип. 15(2). – С. 20.
4. Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації / О. Луцький // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 22. – С. 97–98.
5. Кондратенко О. Ю. Документальні архівні фонди НАН України як джерело вивчення основних напрямів наукових досліджень в інституті історії АН УРСР (1944–1956) / О. Ю. Кондратенко // Рукописна та наукова спадщина України. – 2007. – Вип. 11. – С. 101.
6. Луцький О. Львівський відділ Інституту історії України АН УРСР: від створення до ліквідації / О. Луцький // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр. – 2012. – Вип. 22. – С. 98–99.
7. Плодиста-Батрак Л. Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України – 50 років / Л. Плодиста-Батрак // Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія історична. – 2002. – Вип. 37/2. – С. 330.

8. Там само. – С. 331.
9. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – С. 396.
10. Там само. – С. 408.
11. Інститут історії і політології: 70 років педагогічної, наукової й громадської діяльності / [під ред. професора М. Кугутяка]. – Івано-Франківськ: видавець Третяк І.Я., 2010. – С. 6–7.
12. Там само. – С. 8–9.
13. Державний архів Тернопільської області, ф. 21, оп. 3, спр. 8, арк. 13.
14. Державний архів Тернопільської області, ф. 21, оп. 3, спр. 17, арк. 4–5.
15. Назарчук З. Т. Про створення та становлення Західного наукового центру / З. Т. Назарчук // Бюлетень Західного наукового центру. 2011 / Національна академія наук України та Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Західний науковий центр. – Львів: ПАІС, 2011. – С. 4.
16. Ісаєвич Я. Українська історична наука: організаційна структура і міжнародні контакти / Я. Ісаєвич // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми: [Колективна монографія за ред. Л. Зашкільняка] / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – С. 14.

Buherko J.M.

Candidate of Science (Psychology),
an associate professor

National Pedagogical Dragomanov University

THE METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE PERSONALITY SPIRITUALITY STUDY

Abstract. The specific of the spirituality phenomenon research is considered. A descriptive, hermeneutic, systematic, mystological, and spirit-personal approaches are identified to spirituality study.

Key words: spirituality, scientific knowledge, spirit-personal approach.

The modern methodology of the personality spirituality study needs a definition of the main approaches to the study of its subject which is the holistic and infinitely diverse human spiritual world which is subjective and individual that's why it is difficult to be expressed in terms of the scientific or metaphysical system. Simultaneously the analytical spirituality schedule for the individual structural components destroy its specificity because taken in isolation spiritual experience components (spiritual values, aesthetic ideals, beliefs) are not spirituality.

There are many attempts to resolve the problem due to establishing a hierarchy of various components of the spiritual sphere and systematizing them around the selected center. However such solutions are half-hearted because almost always a possibility exists to contend some of its components as main, backbone and later build on this basis some socio-philosophical or socio-psychological system [1,191]. Such spirituality components as knowledge, faith, persuasion, values are mainly declared as "central" ones. It is should be considered that understanding of the spirituality do not consist of the sum of the question's answers about its manifestations, forms and consequences. These concepts remain meaningful in the negative sense until a spirituality phenomenon essence will be bring to light.

The scientific knowledge essentially is rational and normative. In contrast to it, the spirituality is not normative. There are no specific parameters which represents the "stan-

standard” human spirituality understanding. If the spirituality is a structuring factor of the subjectivity different levels that it may be reviewed as measure, form and simultaneously indicator of the commensurate with the world ideal parts expressed in the subject’s values and orientations [2, 88]. In addition, the spirituality peculiarity is the dynamical correlation of the *theoretical* (metaphysical) and *practical* measurements because the spiritual growing transformation’s object and subject is *human herself* with her natural properties and created *artificial* world of the tools and hardware.

Creating an appropriate concept is necessary to work out a methodology of the spirituality research to explore the human spirituality sphere. The most adequate approach is the interdisciplinary one which carry out together with theology, philosophy, psychology, sociology, literature and aesthetic sciences. The researchers select different areas in the spirituality exploration, in particular ph. Savchyn M.V. analyzes a contemplate-descriptive (descriptive), explanatory-interpretive (hermeneutic), scientific-generalized (systematic), and mystical approaches.

The contemplative area of the research was one of the first approaches. For Greek philosophers, the real knowledge harmonically combined with contemplation which provided the diligent restriction and ordering of the Space and Time. In such conditions, human more directs the contemplation to the practice, seeks to the integrity of her life and inner peace harmony [3, 135].

The hermeneutical approach provides the reading perspective definition and revealing the hidden meaning. The spiritual hermeneutic notes on the spiritual reading process key moments: attitude to reading, perception of the text, reflections, feeling of the connection with God, considering the mercy of God, text effect on the behavior of the reader.

The epistemology reveals the essence of the things and sets the study direction but at that time it hides the real prospect (Savchyn M.V.). That’s why in each scientific sphere researchers have to refine and reconcile the categories and logical rules. Any truth about the human spiritual sphere has an intersubjective character. This characteristic is an integral part of the finding truth process. But the spirituality is hard to be expressed by the social time language because the language of the culture is constantly changing. In the same time, the spirituality is closely intertwined with socio-cultural context, mentality of the period, cultural atmosphere. The spiritual forms arise as inner dialogue with culture to find the way of the overcome the cultural ambivalence to God.

Analyzing the mystical research, the author notes that mystology (the knowledge about Mystery) is thinking about a mystical experience. In the mystical researching the human spiritual behavior processes essence is revealed. For example the wake-awareness the human-God relations are studied in the spiritual leadership practice and spiritual autobiographies. The mystical experience has the next features: 1) radical passivity: the mystery externally enters in the person, the mystic is entirely under the influence of the Holy Spirit but it does not restrict human freedom (she can fight back) and does not do her the pacific (the mystic moves with Spirit due himself virtuous life); 2) the integrity world views appears, the contradictory judgments disappear: after some ascetic practice period human gets the quiet and simple view to the thing, love to all, inner light, force growing, she does not have pathological simplification in thought or overvalued ideas; 3) ineffable union with God appears that is often expressed in terms of deep darkness or “night” for all sensual and natural; 4) transition carried out from experience to being; 5) the mysticism is harmonious with the Church dogmas and ethics [3, 139]

Nevertheless these approaches do not cover the spirituality phenomenon with functional and meaningful measurements combination. Such combination is advisable to implement using the spirituality-personal approach proposed by Pomytkin E.O. The specific features of this approach is that spiritual order phenomenon considering realize integrally from the personal psychological structure with her inner processes. Herewith the spiritual-personal approach combines the spiritual semantic dimension with functional one.

The spirit-personal approach author considers as a set of the conceptual ideas, models, principles and methods which promote to more objective understanding of the personality in the process of the spiritual potential actualization and development [4, 30]. The basic principles that reflects the essence of this approach is the principles of the spirit-personal integration, hierarchy, and value-semantic determination. The *integration principle* note on the unity of the spiritual, social and biological human nature as integrated system which all time is in energy-information exchange with outside world. The *hierarchy principle* stresses that human spiritual sphere emerged at the latest (ontologically), is the most difficult and that's why is the most value as the personal formation regarding the intellectual, emotional and sensual sphere and psychophysiology. The *value-semantic determination principle* indicates the importance of the consistency of the ideals, values and meaning of human life psychological essences. Personal behavior, actions and activities have to be study in the direct connection with its value-essential determination, the features of the actualization, development and realization of the individual spiritual potential.

The realization of the methodological foundations of the humanity spirituality researching need to be study on the methodical levels of the methodical tools and special psychodiagnostic tools aimed at studying the individual spiritual potential.

References:

1. Buherko J.M. The analyze of the spirituality scientific approaches studying / J.M. Buherko // International Journal of Economics and Society. – V. 1, June. –2015. – P. 160–169.
2. Buherko J.M. The Formation of Student Youth Spirituality / J.M. Buherko // Aktualne naukowe problemy. Rozpatrzenie, decyzja, praktyka. (29.06.2015 – 30.06.2015) – Warszawa. – 2015. – V.6. – P. 87–89.
3. Savchyn M. V. Duhovnyj potencial ljudy ny [monografija] / M. V. Savchyn. – Ivano-Frankiv's'k: Misto NV, 2010. – 508 p.
4. Pomytkin E. O. Psychologichna diagnostyka duhovnogo potencialu osobystosti: posibnyk / E.O. Pomytkin. – Kirovograd: Imeks-LTD, 2013. – 144 p.

**АКМЕОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ
ЦІННІСНОГО САМОСТАВЛЕННЯ ДИТИНИ**

Ключові слова. Акмеологія, людиноцентризм, самоповага, самосвідомість, ранній онтогенез.

Keywords. Acmeology, lyudynotsentryzm, self-esteem, self-awareness, early ontogeny.

Постановка проблеми. В суспільстві вже тривалий час звучить полілог щодо подальшого розвитку української освітньої системи: яким шляхом потрібно йти, чому і як навчати дітей, на які пріоритети робити ставку? Якою має бути освіта людини ХХІ столітті, щоб вона змогла прожити щасливе самоцінне життя? Означено лише загальні обрії: розвиток громадянського суспільства, розширення меж людської свободи, демократизація принципів суспільного та індивідуального життя, зміна пріоритетів на користь цінності людської особистості.

У той же час серед філософів, психологів, педагогів, на рівні державної політики все частіше ведуться розмови про людиноцентризм – “практичний і світоглядний орієнтир, який повинен стати основним виміром державної політики у новітній історії України” [3]. У контексті філософії людиноцентризму особливої ваги набуває акмеологія – наука про розвиток та саморозвиток особистості, її вихід на достойні результати в різних царинах життя. Зауважимо, що сьогодення акмеологія більше цікавиться професійним зростанням особистості. Фахівці в області акмеології виявляють умови, що сприяють досягненню вершин професійності, відшуковують чинники, що гальмують ці процеси, пропонують форми і методи роботи, спрямовані на розвиток і саморозвиток. Нам видається такий підхід не зовсім правомірним. Переконані, що шлях людини до своєї висоти починається одразу після її народження і витоки будь-якого за складністю та тривалістю “сходження” варто починати шукати у підніжжя гори, тобто в ранньому віці. На важливості ролі дитинства в розвитку особистості наголошували всі дослідники онтогенезу людини, хоча фактично відсутні дослідження, які б обумовлювали зв’язок між особливостями розвитку самосвідомості на ранніх етапах та специфікою дорослішання, варіаціями розквіту як індивідів, особистостей, суб’єктів діяльності.

Концептуальними положеннями нашого дослідження слугували позиції науковців в царині дитинства стосовно оцінки дошкільного віку як такого, що кваліфікується як період первинного фактичного становлення особистості, досягнення нею власних, характерних для віку вершин в освоєнні світу та себе самого (Л.С.Виготський). У науковій літературі багато говориться про важливість виховання у дітей цього періоду базових, фундаментальних рис, на основі яких розвиваються усі інші – пізнавальні, вольові, емоційні тощо. Стосується це, насамперед, процесів вироблення підростаючою особистістю шанобливого ціннісного ставлення до себе у таких його проявах, як ініціативність, незалежність, прагнення до самостійності,

бажання бути корисним іншим, готовність відстоювати власну думку тощо. Це не означає ігнорування інших сфер психічного життя дитини. Мова йде лише про зміну акцентів: пізнавальний розвиток цінний не сам по собі, а як умова і чинник розвитку свідомості та самосвідомості дитини.

У контексті розмови про особливості розвитку «акме» конкретної людини важливо придивитися до її дитинства; саме з вищезначених позицій варто проаналізувати, в якій мірі дитина була активною в діяльності та спілкуванні, чи виявляла готовність до самостійності, чи спостерігалось прагнення до добрих і приємних вчинків стосовно оточуючих? Немає сумнівів, що реалізовувати акмеологічний підхід до розвитку особистості варто починати з дошкільця як однієї із трьох важливих ступенів людського життя: дитинства, зрілості, похилого віку [1]. У контексті сказаного особливої уваги потребує розвиток самосвідомості в ранньому онтогенезі і, зокрема, формування ціннісного самоставлення як необхідної передумови реалізації на подальших вікових етапах „акме” людини.

У теоретичному дослідженні акмеологічних підходів до проблеми вироблення особистістю шанобливого ставлення до себе ми слугувалися науковими доробками відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників в царині акмеології, педагогіки та психології (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, А.І.Дев'ятайкіна, Н.Б.Кузьміна, О.А.Мавріна, О.О. Понукалін, М.О.Рибніков, А.А.Реан). Були взяті до уваги дослідження українських психологів, які хоча й не використовують поняття „акме”, „акмеологія”, разом з тим фактично декларують акмеологічні підходи до проблеми розвитку особистості в період раннього та дошкільного віку (І.Д.Бех, О.Л.Кононко, Т.М.Титаренко). Шанобливе ціннісне ставлення до себе або самоповага переважно більшістю дослідників пов'язується із такими категоріями, як ціннісне ставлення, переживання, рефлексія і класифікується як властивість особистості, що характеризується відносно стійким, позитивно забарвленим ставленням до себе, акумулюючим узагальнені переживання своєї цінності для значущих людей та усвідомлення своїх чеснот.

У складній ієрархічній структурі само ставлення або самоповага є загальним рівнем ціннісного ставлення, що спричинає функціонування ще більш загального аспекту: недиференційованого загального почуття „за” чи „проти” себе (В.В.Столін, І.С.Кон). Дослідники акцентують увагу на тій ролі, яку відіграє характер самоповаги у процесах самореалізації та саморозвитку. Якщо самосприйняття нестійке, непевне, а самоповага деформована, особистість більше дбає про самозахизм, компенсацію, натомість у позитивному самосприйнятті відображується віра в можливості змін і розвитку, готовність апробувати свої сили в різних справах (І.С.Кон).

Важливою для розуміння акмеологічних підходів до проблеми є теза щодо активної позиції особистості по відношенню до себе. Визначено, що нормою особистісного становлення є намагання знайти свої шляхи для самовираження, компенсувати недоліки перевагами, визнати сильні сторони інших не на шкоду власному „Я”, що дозволяє зберігати самоповагу незалежно від об'єктивних показників продуктивності життя. Завдяки самоповазі реалізується особиста стратегія дитини відносно себе, що полягає в актуалізації мотивів і переживань, викликаних дією зовнішніх чинників, що найбільшою мірою сприяють підтриманню її рівня.

Про сформованість самоповаги у дитини можуть засвідчувати її бажання реалізуватися за рахунок самостійно виготовленого продукту, готовність бути ста-

ранною, наполегливою з тим, щоб добре впоратися із завданням, вимогливість до себе в оцінці результатів своєї роботи, здатність гідно поводитися в ситуаціях з моральним вибором. Саме прагнення бути «на висоті» у власних очах та очах значущих людей може послужити мотивом доброго, хоча можливо і певною мірою невідповідного вчинку дитини. Розвинена самоповага стимулює дошкільника у кожному окремому випадку, коли він малює, ліпить, виконує трудове доручення дорослого, робити це якнайкраще (відповідно свого розуміння поняття „правильно”), зайняти власну вершину у справі. Для розуміння відповідності чи невідповідності вимогам діяльності дитини часто буває недостатньо власних критеріїв та вміння визначитися з оцінкою. Тому від дитини дошкільного віку часто можна почути такі звернення до вихователя: „Чи правильно я зробив?», „Подивіться на мою роботу”, „А у мене добре вийшло?”. Втім досить часто можна спостерігати і іншу категорію дітей, поведінка яких супроводжується невпевненістю, тривожністю, відсутністю прагнення до самостійності, страхом перед помилкою, високою залежністю від ставлення і оцінки дорослого, невмінням і небажанням захищатися, відстоювати власну точку зору. Автором обумовлені три тези щодо факторів самоповаги, які кваліфікується так: 1) розвиток знань про себе і ставлення до себе відбуваються одночасно, а можливо, і з випередженням самоставлення; 2) роль основного джерела знань про себе і ставлення до себе відіграють батьки або дорослі, що їх замінюють; 3) основним внутрішнім рушійним моментом, що визначає високу сприйнятливості дитини до впливів на її самосвідомість, є потреба дитини у спільному бутті з дорослим, тобто потреба у спілкуванні.

Висновки. Проведений аналіз літературних джерел з проблеми самосвідомості дитини засвідчує, що вже в дошкільному віці у дітей з'являються паростки „акме” – готовність до самовираження, змін, бажання вийти на вершину своїх дитячих можливостей. Це виявляється, у першу чергу, в різноманітній предметній діяльності та спілкуванні з оточуючими людьми. Ознаками «акме» в дошкільному віці слугує поведінка дитини, що містить прояви самостійності, старанності, прагнення якісно впровадитися із справою, намагання бути корисною і приємною оточуючим. Необхідною умовою такою висхідного особистісного розвитку є самоповага дитини – гармонійне збалансоване ціннісне самоставлення, основи якого закладаються в ранньому онтогенезі.

Список використаної літератури

1. Акмеология: Психологическая культура развивающегося общества: Межвуз. науч. сборник / отв. Ред. А.А. Понукалин. – Саратов: Изд.-ство «Слово», 1999. – 60 с.
2. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
3. Кремень В. Философия человекоцентризма как теоретическая составляющая национально-идеи // Зеркало недели. – №31 (559). – 2005. – С.17.

**КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ
РАЗВИТИЯ ЭТНИЧЕСКОЙ «Я-КОНЦЕПЦИИ» ЛИЧНОСТИ
С КОГНИТИВНЫМ И АТРИБУТИВНЫМ СТИЛЕМ МЫШЛЕНИЯ
СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ ДОНЕЦКОГО РЕГИОНА**

Ключевые слова: кросс-культурные исследования в психологии, Я-концепция, когнитивный стиль мышления, атрибутивный стиль мышления.

Key words: cross-cultural research in psychology, self-concept, cognitive style of thinking, attributive style of thinking

Я-концепция – результат познания и оценки самого себя через отдельные образы себя в условиях самых разнообразных реальных и фантастических ситуаций, а также через мнения других людей и соотнесения себя с другими. Поскольку когнитивное и атрибутивное мышление во многом предопределяет развитие «Я-концепции», нам важно определить характер этого влияния.

Кросскультурные исследования в психологии (ККИ) – это квазиэкспериментальные схемы сравнений однородных выборок, отличающихся фактором их культурной принадлежности, с целью проверки гипотез о влиянии этого фактора на психологические показатели. Культура при этом понимается в качестве характерного образа жизни людей, объединяемых территориальной, языковой общностью и контекстными переменными.

Образ «Я» очень многогранен. Многими учеными, в качестве основных его составляющих, определяются: знания о себе и самоотношение. А именно когнитивное и атрибутивные стили мышления и позволяют человеку адекватно и полноценно формировать представление о себе.

В процессе жизни человек познает себя и накапливает о себе знания, которые составляют содержательную часть его представлений о себе – его «Я-концепции». Основную методологическую проблему можно сформулировать следующим образом: как отделить оценку от знания субъекта о себе и избежать феномена социальной желательности, который возникает всякий раз при использовании самоотчетов в тех сферах, в которых существуют законы должного, правильного образа действий, мыслей и т.д. Однако не всегда необходимо «вычитание» социальной желательности из самоописаний: «Стремление видеть и культивировать в себе социально ценные качества – одно из реальных стремлений человека, которое отражается в его «Я-концепции». Поэтому, если «Я-концепция» определяется феноменологически, как образ самого себя, в который человек верит, то высокую социальную желательность черт, приписываемых его «Я», следует считать не артефактом, а истинной характеристикой «Я-концепции». [1; с. 246]

Значительное место в отечественной и зарубежной психологии отводится рассмотрению когнитивных стилей мышления, интенсивное изучение которых

началось западными психологами в 1960-х гг. (Г. Уиткин) и несколько позже – отечественными (В. А. Колга; Е. Т. Соколова, М. А. Холодная). Правда, понятие о когнитивных стилях возникло не вдруг. Уже в отдельных работах 1920-1930-х гг. были обозначены близкие феномены, например «жизненный стиль» у А. Адлера, «ригидность» у Р. Кеттелла и «ригидность контроля» у Дж. Струпа, представления о соотношении первой и второй сигнальной систем у И. П. Павлова.

Когнитивные стили мышления — это индивидуально-своеобразные способы переработки информации, которые характеризуют специфику склада ума конкретного человека и отличительные особенности его интеллектуального поведения. [3]

Когнитивные стили – тоже в некотором роде стили деятельности, поскольку они характеризуют типические особенности интеллектуальной деятельности (научения), включающей восприятие, мышление и действия, связанные с решением познавательных задач преимущественно в ситуации неопределенности (Г. Клаус, М. Пецольт).

Атрибутивный стиль (стиль мышления) – способ объяснения самому себе причин, происходящих с человеком, неудач и успехов. Именно через стиль атрибуции (приписывания) «просеивается» опыт беспомощности. В случае оптимистичной атрибуции, значение этого опыта преуменьшается, в случае пессимизма – преувеличивается. [2; с.57]

Вывод. Применение кросс – культурного исследования в определении взаимосвязи развития этнической «Я-концепции» личности с когнитивным и атрибутивным стилем мышления является целесообразным. Так как лонгитюдные срезы могут помочь определить взаимозависимость сознания полноценного «образа Я» личности и ее когнитивного и атрибутивного стиля мышления с точки зрения развития и формирования этнического сапосознания, самопринятия.

Литература

1. Общая психодиагностика. Под ред. А.А.Бодалева и В.В.Столина. – М., 1987.
2. Перова, Е.А. Оптимизм как одна из составляющих субъективного благополучия / Е. А. Петрова, С. Н. Еникопов. // Вопросы Психологии – 2009. – № 1.
3. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

**ПОТРЕБНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА
В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ
(ЭТНИЧЕСКОЙ, ГРАЖДАНСКОЙ И РЕЛИГИОЗНОЙ): ТЕОРИЯ ВОПРОСА**

Ключевые слова: социальная идентичность, проблема идентичности

Key words: social identity, the problem of identity

Каждое государство или регион однозначно заинтересованы в том, чтобы люди, живущие на его территории, обладали развитым осознанием себя как членов гражданского общества, а также потребностью осмысления принадлежности к определенной группе. Говоря о задатках формирования принадлежности человека к определенной территории или общине, следует апеллировать понятием «идентичность». Существует множество трактовок понятия «идентичность». Обратимся к некоторым из них.

Слово «идентичность» происходит от классического латинского «idem», означающего «тот же самый». В буквальном переводе «identity» имеет два значения: узнавание и отождествление [2, с. 13]. Идентичность – многозначный житейский и общенаучный термин, выражающий идею постоянства, тождества, преемственности индивида и его самосознания.

Эрих Эриксон, который, собственно, и ввел этот термин в научный обиход, раскрывал понятие «идентичность» следующим образом – это прежде всего показатель зрелой (взрослой) личности, истоки которой скрыты на предшествующих стадиях онтогенеза. Это такая конфигурация, в которую интегрируется конституционная предрасположенность, особенности либидных потребностей, предпочитаемые способности, действенные защитные механизмы, успешные сублимации и осуществляющиеся роли [3].

Таким образом, мы можем отметить, что проблема идентичности, с точки зрения психологического анализа, актуальна как в разные возрастные и кризисные периоды развития личности, так и в связи с проблемами формирования индивида.

Процесс формирования и существования идентичности предопределяется рядом факторов. По данным ученых, прежде всего это ценности, цели и убеждения. В процессе социального становления личности, по мнению А. Ватермана, идентичность формируется под влиянием различных сфер жизни человека. В связи с этим можно выделить такие факторы ее развития: 1) выбор профессии и профессионального пути; 2) принятие и переоценка религиозных и моральных убеждений; 3) выработка политических взглядов; 4) принятие набора соц. ролей, включая половые роли и ожидания в отношении супружества и родительства [4, с. 342].

В чем же заключается необходимость формирования идентичности и почему наука XX века отдает ей доминантное право находиться в числе самых актуальных

вопросов. Идентичность является результатом понимания человеком себя «как такового», устанавливаемого через выделение им для себя «значимых других». Человек не может существовать отдельно от окружающего мира. Он является частью сообщества, представителем социума. Именно поэтому, чувство принадлежности к чему-то или кому-то для людей является необходимой потребностью.

В процессе развития идентичности немаловажным является фактор патриотического воспитания. Именно здесь человек делает акцент не на своем собственном достижении, а связывает его с условиями, которые предоставила ему его страна. При этом, вопрос о культурной и религиозной толерантности отнюдь не имеет связи с трендом секулярного общественного потребления, а рассматривается как еще один фактор признания и принятия своей и других культур как незыблемой ценности веков и народов. И, наконец, формирование политического сознания как части комплементарной социальной идентичности, вносит свою лепту в принятии человеком консервативного, либерального и социал-демократического мировоззрений, которые так или иначе отображаются в чувстве принадлежности к своей родине.

Таким образом, понятие «идентичность» многомерно. Его можно рассматривать как социально – психологический феномен, который обеспечивает человеку форму присвоения и непрерывность переживания опыта непосредственно социальной идентичности (гражданской, этнической и религиозной). Результатом данного процесса является формирование идентификационной позиции человека к своей родине, а именно: сын (дочь) своих родителей, друг своих школьных товарищей, ученик своих учителей, гражданин класса, гражданин школы, гражданин общества, член своей этнической группы, член своей религиозной группы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты: Автореф. ... д-ра фил. наук / М.В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону, 1999.
2. Сапожникова Р.Б. Анализ понятия «идентичность»: теоретические и методологические основания / Б.Р. Сапожникова // Вестник ТГПУ. Серия: ПСИХОЛОГИЯ – 2005. – №1(45). – С. 13 – 17.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Флинта, 2006. – 342 с.
4. Waterman A.S. Identity development from adolescence to adulthood: An extension of theory and a review // Devel. Psychol. – 1982. – V.18. – № 3. – P. 341–358.

Артемчук М.Д.

аспірант кафедри філософії

Київський університет туризму економіки та права

ІСТОРИЧНИЙ ПРОЦЕС НОРМАТИВНОГО ТА ІНСТИТУЦІЙНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ НА ПРИКЛАДІ ІНСТИТУТУ ОМБУДСМАНА

Ключевые слова: права человека, институт омбудсмана, онтологизация прав человека, нормы, институции

Ключові слова: права людини, інститут омбудсмана, онтологізація прав людини, норми, інституції

Keywords: human rights, ombudsman institution, ontologization of human rights, norms, institutions

Одним з перетворень суспільно-політичного буття на пострадянському просторі було утворення інституту омбудсмана, основною ціллю якого було підняття захисту прав людини на високий рівень сучасних демократичних держав.

Основним завданням даного інституту є захист прав людини, постійний моніторинг порушень у царині захисту прав та робота в законодавчій сфері. Таким чином метою впровадження даного інституту на території України було підняття сфери захисту прав людини на новий рівень, додатковий актор політичної системи, завданням якого є контроль за дотриманням прав людини. Утворення інституту омбудсмана, безсумнівно, є прикладом переймання досвіду з боку країн Європи. Захист прав людини є одним з основних пунктів успішної демократизації, відтак законодавчо закріплений успішно діючий інститут омбудсмана напряму впливає на успішний розвиток прав людини в країні.

Проблема прав людини в її філософському аспекті це питання життєвої орієнтації індивіда, моделювання ним власної поведінки на підставі добровільно обраної системи цінностей, додержання яких сприятиме розвитку як самої особистості так і суспільства в цілому. Проблематику прав людини характеризує її комплексний характер як складної системи соціальних (в т.ч. економічних), політично-правових, духовно-культурних та освітніх механізмів, що покликані забезпечувати природно-необхідні, та соціальні потреби індивіда.

Початок ХХІ століття для Європейського континенту став, окрім всього іншого, і процесом формування нової європейської ідентичності країн і народів, які рішуче долають попередні підходи і виміри доби «холодної» війни. Україна, як й інші держави пострадянського простору, з набуттям незалежності долучилася тією чи тією мірою до нових процесів. Віднині успішне приєднання до європейської спільноти залежить від внутрішнього демократичного розвитку, досягнення нової якості суспільства та незворотності демократичних перетворень у всіх царинах суспільного буття.

Історія створення інституту омбудсмана в Україні становить більше дванадцяти років, упродовж яких можна виділити два періоди. Перший період – з 1991 року

по 1996–97 рр. умовно можна назвати періодом «політичного тестування», в який держава, орієнтуючись на міжнародний досвід законотворчого регулювання діяльності омбудсмана в зарубіжних країнах, мала змогу виробити власний механізм імплементації нового правозахисного інституту в правове поле.

Другий період – з 1996–97 рр. по теперішній час – період політичного закріплення основ діяльності інституту омбудсмана шляхом введення нових законодавчих норм. Україна прийняла спеціальні закони, що регулюють діяльність омбудсмана практично в 1996–1997 рр., що викликало численні суперечності з іншими законами й підзаконними актами. З тією метою, щоб новий інститут не залишився декларативним, а здобув міцну законодавчу основу, парламентами та вищими посадовими особами держав активно стали прийматися нові правові акти, а також вноситися зміни та доповнення до вже існуючих. Сьогодні в Україні сформована широка законодавча база, що регламентує діяльність омбудсмана.

В умовах сучасної дійсності все складніше стає вирішувати проблеми захисту прав і свобод громадян силами однієї держави. Неосяжна кількість подібних проблем постала сьогодні перед українською державою. Проблеми правового становища біженців і вимушених переселенців, міжнародний тероризм, торгівля людьми, рабство, національна та релігійна нетерпимість, право кожної людини на здоровей безпечне довкілля – лише деякі з тих проблем, які постають перед усім суспільством загалом та правовими інститутами зокрема.

Права людини можуть бути дотримані й захищені лише в демократичній державі, що ґрунтується на верховенстві закону. Для встановлення верховенства закону необхідною умовою є існування наступних пунктів: правова система, сутність функціонування якої спрямована на зміцнення віри громадян в закон, перед яким усі рівні; правова система, від якої кожен громадянин має право очікувати захисту своїх прав та інтересів, у той же час усвідомлюючи не тільки свої права, але й обов'язки. Омбудсман може впливати на ці процеси за трьома ключовими напрямками: зміна законодавства, зміна структури та інститутів держави й зміна дій влади.

Серед найбільш результативних дій інституту омбудсмана в цій царині можна назвати роботу над покращенням законодавства в сфері прав людини, розробка програм та практичне інформування суспільства про стан захисту прав людини в країні, а також участь у міжнародних конференціях та самітах з метою переймання досвіду та поліпшення міжнародного авторитету держави.

Спираючись на успішний досвід дій омбудсманів європейських країн можна зробити висновок, що процес демократизації потребує існування правової системи спрямованої на всебічний захист прав та свобод громадян та усвідомлення самими громадянами не тільки своїх прав, але й обов'язків, а омбудсман в свою чергу шляхом дій за трьома ключовими напрямками: зміна законодавства, зміна структури та інститутів держави й зміна дій влади комплексно та позитивно впливає на процес демократизації країни.

Список використаних джерел

1. Береговий Д. Шляхи реформування інституту омбудсмана в Україні. «Вибрані роботи учасників першої щорічної міжнародної конференції «Парламентські читання»» ст. 139

2. Берка М. Правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. «Вибрані роботи учасників першої щорічної міжнародної конференції «Парламентські читання»» ст. 143
3. Бернард Ф. Філософія інституту омбудсмена // Політика і час. 2009. -№2. – С. 64.
4. Встановлення порушень прав громадян. Приклади правозахисної діяльності в 2001р. / Під загальною ред. заслуженого юриста РФ, д.ю.н., проф. О.О. Миронова М.: Юриспруденція, 2002. – с.47.
5. Захаров М. Що може омбудсмен?: Введення посади уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. // День. 2008. – 9 лип. – С. 4.
6. Новгородцев П.И. Лекції з історії філософії права. Вчення нового часу. XVI XIX вв. 3-е вид. М., 1914

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ СМЫСЛ РЕЛИГИОЗНОЙ ВЕРЫ И ЛЮБВИ К БЛИЖНЕМУ

Ключевые слова / Keywords: экзистенция / existence, религия / religion, вера /, любовь / love, религиозный опыт / religious experience

Экзистенциальное основание религиозной веры усматривается как очевидность внутреннего опыта личности. Эту очевидность можно усмотреть, если обратиться к ощущению собственного существования (экзистенции) и путём духовного созерцания взойти к его источнику, откуда ощущение собственного существования берет начало. В христианской святоотеческой традиции этот источник соотносится с сердцем как духовно-душевно-телесным центром. В этом восхождении раскрывается особый экзистенциальный опыт, который лежит в основе всех монотеистических религий – самоочевидность присутствия Бога, дарующего самостоятельное существование каждой личности. Иными словами, религиозная вера предполагает акт трансцендирования, т.е. выход за пределы собственного существования, и восхождение к началу и источнику этого существования. На основе опыта трансцендирования в истории религии возникали разные богословские концепции, но они вторичны по отношению к этому опыту.

Религиозная вера в личную связь с Богом опирается на две экзистенциальные составляющие – ощущение подлинности собственного существования и ощущение присутствия Бога как источника собственного существования. Если искажается первое ощущение, то утрачивается и второе. Иначе говоря, если человек ощущает свое существование искаженно, то вместо Бога он начинает поклоняться идолу. Однако если он, несмотря на идолопоклонство, каким-то чудом возвращает ощущение присутствия Бога, то вместе с этим возвращается утраченное ощущение подлинности существования.

Подлинность собственного существования – это чистое от всякого искажения и отрицания состояние существования в своей изначальности. «Реальность – это горизонт определенного вида существования, а подлинность реальности – это ее экзистенциальная характеристика, в соответствии с которой особая лично значимая сфера реальности выделяется на основании какого-либо принципа: первичности, самоочевидности, истинности, отсутствии отчуждения личностных свойств, осознанности собственной свободы, непричастности модификациям в соответствии с идеологическими установками, предрассудками, страхами и т.п.» [1, 9]. Искажение опыта собственного существования на экзистенциальном уровне возникает, когда человек утрачивает свои естественные чувства и заменяет их суррогатами – бытовой агрессией, алкогольным или наркотическим опьянением, что приводит к деградации и разрушению личности. Даже если при этом он и верит в Бога, его вера – пуста, за ней ничего не стоит. Искажение опыта существования на мировоззренческом уровне

возникает, когда человек погружается в извращенную картину мира, основанную на поиске врага. При этом он может искренне верить в коммунистическую, нацистскую или имперско-неототалитарную идеологию, поддерживать уничтожение «национал-предателей» и «врагов народа», войны против соседних народов и при этом считать себя верующим человеком. Однако его вера не является подлинно религиозной и проявляется в форме фанатизма или идолопоклонства.

В религиозном опыте удостоверяется как очевидность, что Бог действует на человека везде, где человек расчищает место для этого действия, то есть, возвращается к подлинности собственного существования. С учётом этого опыта следует смотреть на многообразие религий. Христианство говорит о том, что Бог спас человека крестной смертью. Истинность религиозного откровения в христианстве удостоверяется по плодам, и одним из плодов христианской веры являются случаи необъяснимого преобразования человека, например, когда полностью падшие и деградировавшие люди (например, алкоголики, наркоманы) возрождаются как личности заново, принимая веру в спасительную жертву Христа. Для христианина их возрождение – удостоверение подлинности откровения. Однако подобное преобразование человека можно наблюдать и в иных религиозных традициях. Это означает, что откровение о действии Бога в одной религиозной традиции не должно отрицать или обесценивать другие откровения о действиях Бога, которые открываются иначе разным народам в иных религиозных традициях под другими именами.

Ценность имеет всякая религиозная практика, которая возвращает человека к подлинности его существования, даже если эта практика не основана на непосредственном признании идеи Бога. Например, в системе буддизма нет понятия Бога, однако буддист занимается практикой очищения собственной экзистенции и тем самым реализует первую составляющую религиозной веры. В этом смысле христианин, который верит ксенофобской пропаганде и различным конспирологическим теориям, бесконечно дальше Бога, чем буддист, занимающий атеистическую позицию. Ибо такой христианин лишён как первого экзистенциального основания веры, а так и второго, когда вера в Бога подменяется идолопоклонством и ксенофобией.

Любая практика, которая наслаивает на опыт подлинного существования то, что отрицает это опыт (гордыня, гнев, предательство, унижающие человека сплетни или порождающие гонения и войны идеологии) греховна с позиции любой религиозной традиции, а с позиции христианства – богопротивная и богоборческая. Несмотря на это такая практика очень часто осуществляется под знаменами христианства или ислама (в настоящее время адептами «русского мира» в Украине и халифата на Ближнем Востоке). В этом случае она приобретает антихристианский, антиисламский и античеловечный характер, свергая человека в бездну духовного падения.

Одним из плодов религиозной веры является любовь к ближнему. Однако эта любовь не укладывается в психологические объяснения и с обыденной позиции представляется противоречивой и непонятной. В частности, заповедь «Возлюби ближнего твоего, как самого себя» (Мф. 22: 39) ставит перед вопросом: как возможно любить по своему решению в соответствии с заповедью? Если любовь – это спонтанное чувство, таинственное проявление человеческой души, то чувства не могут подчиняться заповедям. Если бы в заповеди говорилось о том, что нужно помочь человеку, защитить и поддержать его, тогда требование логично, но как возлюбить по

требованию? Ведь любовь – это же не поступок, который можно совершить усилием воли, а чувство, которое спонтанно.

Другой вопрос вызывает уподобление любви к другому человеку тому, как относишься к себе. Ведь в привычном понимании любовь связана с удовольствием и радостью от общения с человеком, который вызывает сильное влечение. Такое отношение к любимому несравнимо с отношением к себе, поскольку нельзя подобное влечение направить на себя, если человек не страдает нарциссизмом.

Очевидно, любовь к ближнему в христианском понимании – это нечто совсем иное, чем любовь в обычном понимании, ведь она проявляется даже к тем, кто совсем не нравится, а порой раздражает и отталкивает. Такая любовь к ближнему противоречит психологическим установкам человека и поэтому ее источник в христианстве усматривается не самой природе человека, а вне ее, то есть в том высшем начале, которое постигается в акте трансцендирования религиозной веры. Иначе говоря, любовь к ближнему понимается как особый дар Бога или действие божественной силы внутри человека. Но такое понимание опять же возвращает нас к вопросу: какой смысл в повелении человеку возлюбить, если сама любовь – это дар ему?

Для ответа необходимо выделить два онтологических уровня, на которых раскрывается любовь к ближнему: уровень внутреннего самоопределения, и уровень конкретного выражения любви в переживаниях и поступках человека (назовем его содержательным уровнем).

Если другой человек настолько нравится, что его присутствие или мысли о нем доставляют счастье, то тогда его любишь не «как себя», а по-другому, как что-то особенное и прекрасное. Так проявляется естественное чувство любви, но еще не любовь в религиозном смысле. Однако если другой человек отвращает или пугает, и никакой радости его присутствие не приносит, то всё равно его можно любить, но не в привычном смысле, а уже «как себя», то есть переживать его как самого себя независимо от того, как он воспринимается внешне на психологическом уровне. На онтологическом уровне любовь к ближнему проявляется даже тогда, когда другой неприятен. При этом его боль, становится твоей болью, его нехороший поступок вызывает стыд у тебя и всё происходящее с ним чувствуешь, как будто это происходит с тобой. Содержательно любовь к ближнему раскрывается, во-первых, в эмпатии, т.е. через сопереживание, и, во-вторых, в растворении своего эго в другой личности, когда ближний становится таким же значимым центром жизни, как и ты сам.

Такое восприятие ближнего психологически очень тяжело вынести, и чем больше начинаешь любить ближних, тем больший груз переживаний приходится выносить. Эгоисту намного легче, ведь он воспринимает других как внешние предметы, потому его страдания локализованы только вокруг собственного эго.

В силу психологической ограниченности человек не может своими силами возлюбить ближнего в подлинном религиозном смысле, поэтому такая любовь понимается в христианстве как особый дар от Бога чувствовать другого как себя. Но получая этот дар от Бога, человек воспримет его как тягость и наказание, если внутренне не самоопределится таким образом, чтобы принять этот дар. Заповедь «возлюби ближнего как себя самого» призывает именно к внутреннему самоопределению по отношению к ближнему, а вовсе не к содержательному раскрытию любви в конкретных переживаниях, так как содержательно любовь реализуется не силой человека,

а силой Бога. В соответствии с первичным по отношению к эмоциям самоопределением воли человек может определить такое внутренне отношение к другому, при котором вся чувственно-содержательная сторона любви к ближнему не становится в тягость, но несёт более яркое ощущение жизни и даёт опору в её источнике – Боге.

Повседневный человек живет своими личными проблемами и не задумывается о том, что его не касается. Это делает его жизнь вполне терпимой, несмотря на личные проблемы. Но если, представим, в нем спонтанно пробудилась способность воспринимать переживания других людей, которые ранее были ему чужие и неприятные, то в этом случае он не сможет отрешиться от этих людей и будет воспринимать все их беды и проблемы как свои. Это разрушит его относительно спокойный привычный мир и сделает жизнь невыносимой. Если ему откроются во внутреннем сопереживании другие люди, он потеряет опору в своем привычном мире.

Самоопределение к дару любви предполагает, что человек находит в себе новую опору, не в привычном своем повседневном мире, который всё равно кратковременен, а том, что не зависит ни от времени, ни вообще от чего-либо преходящего – в самом источнике своего существования, т.е. в Боге. Иными словами, человек должен не просто осознавать подлинность своей экзистенции, но восходить к ее источнику, трансцендировать, как это предполагается религиозной верой. В этом акте трансцендирования, христианин обнаруживает, что Бог любит всех, и поэтому в любви к ближнему человек раскрывает свою причастность Богу. Эта причастность Богу как источнику собственного существования усиливает ощущение жизни. Чем сильнее эта причастность раскрывается в любви к ближнему, тем ярче христианин ощущает подлинность собственной жизни.

Два онтологических уровня любви к ближнему соответствуют двум уровням бытия человека: духовному и психологическому. Постоянно сопереживать вновь приходящим чужим людям психологически нелегко, однако именно в любви к ним духовная связь с Богом раскрывается в конкретных событиях повседневной жизни. Благодаря этому жизнь обретает онтологическую основу в Боге. В этой основе человек не подвержен ничему преходящему и свободен от забот и страданий повседневности. Это и есть духовный уровень существования человека, на котором он обнаруживает свою сущность, первичную по отношению к любым событиям и переживаниям, протекающим во времени.

Самообнаружение человека на духовном уровне в причастности к Богу преобразует психологический уровень его существования, наполняя жизнь новым более ярким содержанием. Чем дальше простирается любовь к ближнему, тем шире сфера, в которой связь с источником всякого существования раскрывается в событиях жизни. Таким образом, любовь к ближнему расширяет пространство, в котором причастность Богу наполняется конкретным жизненным содержанием.

Пока человек воспринимал события жизни только на психологическом уровне, сопереживания ближнему были ему тягостны. Но когда он осознает себя на духовном уровне, в сопереживании ближнему открывается источник всякой жизни, и в движении к этому источнику преодолеваются любые страдания и обретается счастье. Соотнесенность ощущения себя на психологическом уровне со своей внутренней сущностью на духовном уровне и есть самосознание человека, в котором раскрывается его свобода воли и происходит самоопределение в любви к ближнему.

Поэтому первая заповедь гласит: «возлюби Господа Бога твоего всем сердцем твоим и всею душою твоею и всем разумением твоим» (Мф. 22: 37), так как именно через любовь к Богу становится возможным принять дар любви к ближнему. Но Бог выше всего, чему человек может соперничать как себе, поэтому Бога невозможно любить «как себя», но можно любить как бесконечно превосходящее себя – как источник своего существования, который открывается в акте религиозного трансцендирования. Однако «как себя» можно любить ближнего в соответствии со второй заповедью. И благодаря любви к Богу, любовь к ближнему не только не будет угнетать человека, но, напротив, раскроет ещё большую полноту жизни.

Таким образом религиозная вера и любовь к ближнему имеют общую экзистенциальную структуру: во-первых, осознание подлинности своей экзистенции, во-вторых, трансцендирование к источнику своего существования, и, в-третьих, внутреннее самоопределение по отношению к высшему (любовь и доверие Богу) и ближнему (возлюбить ближнего как себя).

Литература

1. Тарнапольская Г.М. Философские основания онтологической интуиции подлинности // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Философия. – Том 8. – Вып.1, – 2010. – С. 9-14.

ВОСПРИЯТИЕ СВОБОДЫ СОВРЕМЕННЫМ ЧЕЛОВЕКОМ

Ключевые слова: свобода, воспитание, современный человек

Key words: freedom, education, modern man

Считается, что отсутствие внешней власти в демократическом обществе привело к развитию индивидуализма. Американский неофрейдист, социальный психолог и социолог, один из основателей Франкфуртской школы Э. Фромм делает трезвое замечание о том, что «право выражать свои мысли имеет смысл только в том случае, если мы способны иметь собственные мысли [1, с. 201]». Свобода от внешней власти становится достоянием только в том случае, когда внутренние психологические условия позволяют утвердить свою индивидуальность.

Для ответа на вопрос о том, насколько близко общество подошло к этой черте, необходимо осознать, в какой степени культура питает тенденцию к конформизму. Подавление спонтанных чувств начинается в раннем возрасте. Происходит это в процессе воспитания, основная задача которого – ликвидировать антагонистическую реакцию детей в результате конфликтов с окружающим миром, ограничивающих их экспансивность, поскольку им – слабой стороне – приходится покоряться.

Методы воспитания могут быть различными: от угроз до подкупа, что смущает детей и заставляет отказаться от враждебности. При этом сначала ребенок отказывается от выражения своих чувств, а в конце концов – и от самих чувств. Помимо этого он учится подавлять осознание враждебности или неискренности других людей.

Ребенка учат проявлять чувства, которые не принадлежат ему: любить людей, быть не критично дружелюбным, улыбаться и т.д. То, что успевают «запрограммировать» родители в детском возрасте, довершает социальный процесс. Что самое страшное, в большинстве случаев человек перестает осознавать, что подобное показное дружелюбие – всего лишь жест. Не только враждебность подвергается подавлению, и не только дружелюбие убивается вынужденной подделкой. Подавляется широкий спектр спонтанных эмоций. Идеал нашего времени – жить и мыслить без эмоций; эмоциональность стала символом неуравновешенности или душевного нездоровья.

С первых шагов обучения у человека отбивают желание самостоятельно думать. Далее, в школе и колледже, подавление самостоятельного мышления еще больше расширяется: учеников обязывают запоминать часто сотни никак не связанных между собой фактов, вместо того, чтобы учить думать.

Другой способ подавления самостоятельного мышления – относительность всякой истины. Утверждается, что истина – вещь субъективная, что научное мышление должно быть отделено от субъективных факторов, что его задача заключается в исследовании мира без пристрастия и заинтересованности. Этот релятивизм, из-

вестный также как позитивизм и эмпиризм, приводит к тому, что мышление теряет основной стимул – заинтересованность мыслителя; ученый превращается в машину регистрации фактов.

В добавление к этим факторам существует масса других, содействующих уничтожению остатков способности к самостоятельному мышлению. Часто психологические, экономические, политические и моральные проблемы затуманиваются настолько, что у большинства людей создается ложное впечатление, что разобраться в них может только специалист. Результат этого влияния – двоякий: или полный скептицизм в отношении всего, что пишется и говорится, или абсолютное доверие всему, что преподносится с достаточным апломбом.

Еще одним фактором является разрушение целостного представления о мире. Град разнородных новостей, обрушивающийся на нас, перемешанный к тому же с рекламой приводит к потере связи с услышанным, оно как бы перестает нас касаться; сознание перестает реагировать на происходящее в мире.

Современный человек живет в состоянии иллюзии, будто он знает, чего хочет. На самом деле он хочет того, что должен хотеть в соответствии с общепринятым шаблоном. У человека остается чувство относительной свободы своих действий в то время, как им давно и активно манипулируют. Мы превратились в роботов, пишет Э. Фромм, но живем под влиянием иллюзии, что мы – самостоятельные индивиды. Эта иллюзия помогает сохранить неосознанность неуверенности, но не более того [1, с. 211].

Так что же означает свобода для современного человека? Человек стал свободен от внешних связей. Он мог бы действовать по своей воле, если бы знал, чего он на самом деле хочет. Вместо этого он приспосабливается к анонимной власти и усваивает «я», несколько не отражающее его собственную сущность. Вопреки видимому благополучию, современный человек подавлен глубоким чувством бессилия и пассивно встречает надвигающиеся катастрофы.

Литература

1. Фромм Э. Бегство от свободы: Пер с англ. /Общ. ред. и послесл. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1989. – 272 с.

ЧЕЛОВЕК И КУЛЬТУРА В ПАРАДИГМЕ СЛОЖНОСТИ

Ключевые слова: человек, культура, парадигма сложности, онтология становления.

Keywords: human, culture, ontology of becoming, the paradigm of complexity.

Современный человек погружен в ситуацию, которая попадает под определение «пограничной» – между порядком и хаосом, осмысленностью и бессмысленностью, логичной ясностью и абсурдностью жизни. При этом культура, служившая ему «спасительной нитью Ариадны», спутывается в ризому, обрывается в цивилизационных разломах, заводит в «тупики» гуманности и толерантности, будучи не в силах противостоять саморазрушению человека. Два образа культуры – лабиринт и вавилонская башня – вступают в противоречие, отрицая друг друга, воспроизводя ситуацию экзистенциального выбора. Какие ориентиры может предложить человеку философско-культурологическое знание? Оно погружено в повседневность, пытается осмыслить возрастающее многообразие культурных форм и процессов, констатирует культурный релятивизм, а потому все более размывает «контуры» культуры. Человек скорее склонен искать в культуре оправдание собственной вседозволенности, чем необходимость самоограничения.

Философско-культурологическое знание движется вслед за изменяющейся социокультурной реальностью. Оно в значительной степени утратило «опережающую», прогностическую функцию, атрофируя способность человека управлять социокультурной динамикой. Восстановление этой функции, на наш взгляд, возможно в парадигме сложности, открывающей гносеологические перспективы, определяющей онтологический статус человека и культуры. Парадигма сложности, по глубокому убеждению Э. Морена, призвана сменить парадигму упрощения, содержание которой определяется двумя противоположными по смыслу парадигмами. Первая (парадигма причастности) рассматривала человека как природное существо и занималась поиском неизменной «человеческой природы». Вторая, напротив, специфику человеческого искала за пределами природы (парадигма разделения). Сегодня очевидна исчерпанность парадигмы упрощения, а парадигма сложности, по замечанию Э. Морена, еще не вписана в научную культуру. Он определяет ее как парадигму *причастности – различения – соединения*, которая позволяет понять двойственное единство человеческого бытия (природного – культурного, мозгового – психического), а также осознать *одновременную* (курсив И.Д.) причастность и разделенность человека и природы [2, 29-30].

Следуя за Э. Мореном, тезисно попытаемся очертить философско-культурологическую парадигму сложности, первоначально выделив парадигмы причастности и различения.

Зарождение двух парадигм – *причастности и разделения человека и культуры* прослеживается в античности. Редукция человека к природе (идея человека как «микрокосмоса») рождает понимание культуры как продолжения природы – она есть способ встраивания человека в природу через «техне», «мимезис» и конечно, «пайдейю». Эта установка не противоречит возникающей в средневековые идее о несовершенной (испорченной грехопадением) человеческой природе, напротив, причастность к культуре как «культу» гарантирует ее исправление. Гуманисты и просветители уже саму культуру мыслят выражением человеческой природы – культура причастна к человеку как воплощение его творческих сил и разумности. К концу XVIII века парадигма причастности получает философское и научное обоснование: человек причастен к природе, устройство которой разумно, а разумная природа самого человека делает его причастным к культуре (второй природе).

Парадигма различения человека и культуры также возникает в античности, разделяющей «фюзис» – естественный мир и «номос» – рукотворный мир, развивается параллельно парадигме причастности, но доминирующей становится на рубеже XIX – XX вв. Противопоставление внутренней и внешней природы человека, жизни и культуры, осуществляется в рамках «бунта против разума», который возглавили Шопенгауэр и Ницше. Разрыв с природой вынуждает человека искать свой собственный способ существования, репрезентованный культурой. В этом направлении движется феноменология, герменевтика, экзистенциальная философия. Однако сама культура утрачивает ценностную однозначность и рассматривается как источник проблем и противоречий между человеком, обществом и природой.

Философско-культурологическая мысль XX века развивалась в противоборстве этих двух парадигм, демонстрируя как философские прорывы, так и невозможность соединить концептуально противоположные позиции. Несовместимость наиболее остро просматривалась на онтологическом уровне, демонстрирующем, с одной стороны, разрыв между сущностью и существованием человека, с другой – между сущностью и существованием человека и культуры.

Переход к *парадигме сложности* в осмыслении человека и культуры возможен, на наш взгляд, с учетом следующих положений:

1. Признание принципиальной взаимодополняемости всех сущностных определений человека, взаимопереходов сущности и существования. Так, Морен, определяя человека как «животное, наделенное неразумием», указывает на необходимость «уравнивания» достоинств и недостатков человека, поскольку прогресс сложности, разумности и социальности осуществляется и благодаря, и заодно, и вопреки его ошибкам и фантазиям [3]. Открытость и экзистенциальная неисчерпаемость человека, принципиальная непредзаданность его существования, избыточность и ценностная амбивалентность сущностных проявлений находят выражение в концепте «полисущностного человека», предложенного В.Г. Табачковским [4]. Человек предстает существом с расфокусированной «точкой сборки», не сводимым к конкретным неизменным сущностям. Т.В. Лютый отмечает, что его онтологической характеристикой становится маргинальность как пространство сближения, взаимопроникновения, обоюдного дополнения негативных и позитивных характеристик [1, с. 220,226].

2. Осмысление сущности человека в рамках соответствующей онтологии культуры. Как невозможно рассуждать о культуре «за пределами» человеческого

бытия, так и любые попытки разорвать онтологическую связь человека и культуры оборачиваются неполнотой его идентификации в человеческом статусе. Соединение человека и культуры возможно через создание коммуникативной антропокультурной онтологии как онтологии становления. Человек принципиально неустойчив и пребывает в становлении только тогда, когда способен противостоять собственным разрушительным потенциям, трансформировать их в творчество.

3. В таком онтологическом контексте выявляется экзистенциальная потребность человека в человекоберегающем способе бытия, создать который человек должен собственными усилиями, через самореализацию и самоограничение одновременно. В онтологии становления этот поиск репрезентован культурой. Тем самым, проблема взаимодействия человека и культуры уступает место проблеме их взаимодействия, взаимоподдержки и взаимоизменения.

4. Необходим переход к процессуальному пониманию культуры, предполагающем, что в ее становлении возникает как причастность человека к культуре (через его творческий потенциал, способы и средства его реализации, освоение коллективного/исторического культурного опыта как личностного), так и разделение человека и культуры (выраженность, объективизация личностных смыслов, «игнорирование» неактуальных культурных форм и т.д.). Культура есть процесс самореализации и самоопределения человека, в котором возникают границы как внутри антропокультурного бытия («моя» или «не моя» культура), так и границы между культурой и антикультурой (человекоберегающим и человекоразрушающим способами бытия).

5. В культуре человек осмысливает так же и причастность–различение–соединение с природой. Природа обретает статус специфического субъекта культуры, с которым коммуницирует человек, одновременно дистанцируясь от нее и сливаясь, растворяясь в ней, мысля себя часть природы и природу – частью социокультурной реальности. Эти различные топологии коммуникативного пространства не противоречат, а дополняют друг друга, поскольку обнаруживают сущностную связь становящегося человека с эволюционирующей природой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного / Андрос Є.І., Шалашенко Г.І., Загороднюк В.П. [та ін.]. – К., Наукова думка, 2010. — 352 с.
2. Морен Э. Образование в будущем: семь неотложных задач / Синергетическая парадигма: синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. — 24–96.
3. Морен Э. Утраченная парадигма: природа человека. – Киев.: Кармэ-Синто, 1995. — 240 с.
4. Табачковський В.Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». – Київ: Видавець ПАРАПАН, 2005. — 432 с.